

Zelfgestuurd werken bevorderen door teamteaching
Eindrapportage onderzoek

Anna Klerk

Januari 2018

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Opzet van het onderzoek	4
3. Uitvoering van het onderzoek en verwerking onderzoeksgegevens	7
4. Resultaten	8
5. Conclusie	15
6. Evaluatie	17
7. Bijlagen	18

1. Inleiding

Het onderzoek in het kader van het project 'Toekomstgericht Onderwijs' richt zich op het Herbert Vissers College op het bevorderen van zelfsturing bij leerlingen en op het omgaan met differentiële leerbehoeften door middel van teamteaching. Sinds oktober 2016 beschikt onze school over een werkzaal. De voormalige collegezaal is dusdanig aangepast, dat de ruimte nu werkplekken biedt aan 60 leerlingen. Dit geeft onze docenten de mogelijkheid om in duo's aan twee klassen één les te geven. De indeling van de werkzaal vraagt van de docent om zijn of haar les op een andere manier vorm te geven. De werkzaal is bijvoorbeeld bewust zo ingericht dat een les met veel klassikale instructie niet ondersteund wordt. De instructiezone is te klein en daarnaast niet comfortabel genoeg om de leerlingen uit twee klassen lang op te laten zitten. Een les, waarin de leerlingen veelal hun eigen route volgen met een grote, zelfstandig uit te voeren opdracht, past hier perfect. We verwachten dat het lesgeven in de werkzaal leidt tot meer zelfsturing bij leerlingen en differentiatie door docenten.

In het onderzoek staat de vraag 'op welke manier teamteaching het beste vormgegeven kan worden, zodat het zowel bijdraagt aan het bedienen van verschillende leerbehoeften van leerlingen door te differentiëren alsook bijdraagt aan de ontwikkeling van zelfsturing van de leerlingen uit de vwo-brugklassen' centraal.

Het onderzoek bestaat uit twee cycli. In beide cycli hebben we focusgroepgesprekken gevoerd en een vragenlijst voorgelegd aan alle docenten uit de sectie aardrijkskunde. De vragenlijst die we in de eerste cyclus hebben voorgelegd aan de docenten aardrijkskunde geldt als nulmeting en geeft inzicht in de manieren waarop de docenten reeds ruimte geven tot zelfgestuurd werken door leerlingen, welke vaardigheden ze daarbij willen bevorderen en in welke mate ze motivatie waarnemen bij de leerlingen. De focusgroepgesprekken die we in de eerste cyclus hebben gevoerd, richtten zich op het verzamelen van ervaringen van leerlingen en docenten om op grond daarvan de ontwikkeling van teamteaching in de werkzaal bij te kunnen sturen. In de tweede cyclus hebben we een derde focusgroepgesprek gevoerd en de vragenlijst voor de tweede keer afgenomen. In het focusgroepgesprek hebben we gesproken over de ontwikkeling die de leerlingen en docenten hebben waargenomen tijdens het schooljaar en welke resultaten dat volgens leerlingen en docenten heeft opgebracht. De gegevens die we met de tweede afname van de vragenlijst hebben verzameld, hebben we gebruikt om een analyse te maken van de mogelijke ontwikkeling die de docenten die teamteachen hebben doorgemaakt ten opzichte van de docenten die niet teamteachen.

De uitkomsten van het onderzoek richten zich op voorwaarden waaraan voldaan moet worden, zodat leerlingen goed zelfgestuurd kunnen werken. Ook is het nodig dat de docent in een teamteachingles bewust werkt aan het bevorderen van zelfsturing bij leerlingen. Daarnaast hebben we in kaart gebracht welke ontwikkeling de leerlingen hebben doorgemaakt in hun vermogen om tot zelfgestuurd werken te komen en welke ontwikkeling de docenten hebben doorgemaakt om het zelfsturende vermogen van de leerlingen te ontwikkelen en gedifferentieerd les te geven.

2. Opzet van het onderzoek

2.1 Aandacht voor zelfsturing

In de meeste lessen die leerlingen volgen, bepaalt de docent voor ieder moment van de les wat de leerling moet doen. De docent geeft aan wanneer de les begint en als vanzelfsprekend luisteren de leerlingen naar een instructie van de docent. Wanneer de docent een opdracht geeft, bepaalt de docent waar, hoe lang en op welke manier de leerlingen aan deze opdracht werken. De docent bepaalt welke hulpmiddelen de leerlingen kunnen gebruiken en geeft aan of het toegestaan is te overleggen of niet. Wanneer de leerling deze instructies tijdens een les goed opvolgt, kan de leerling het lesdoel behalen en zich daarmee voorbereiden voor een eventuele toets of afsluiting van een hoofdstuk. Echter, zodra een leerling buiten het toezicht van een docent aan het huiswerk werkt, is hij of zij overgeleverd aan de eigen vaardigheden om zelfgestuurd te werken.

Met de werkzaal en het lesgeven op basis van teamteaching, willen we deze vaardigheden om tot zelfgestuurd werken te komen bij onze leerlingen tot ontwikkeling brengen. We zien dat hiervoor een aantal zaken nodig is. Een leerling moet allereerst daadwerkelijk zelfgestuurd aan de gang kunnen gaan. In een klaslokaal met busopstelling zit alleen de docent achter het stuur en nemen we passief gedrag bij leerlingen waar: zolang de docent opdrachten geeft en de voortgang daarvan bewaakt, gaan de leerlingen daarmee aan de slag. Vaardigheden om zelfgestuurd te werken worden in zo'n les minimaal aangesproken. Het is dus belangrijk dat een leerling die een teamteaching les volgt ruimte ervaart om zelf te sturen. De indeling van onze werkzaal (ruimtelijk en minder overzichtelijk dan een regulier lokaal) draagt bij aan deze ervaring. Daarnaast is het noodzakelijk dat een docent aandacht heeft voor de ontwikkeling van vaardigheden die nodig zijn om tot zelfgestuurd werken te komen. Denk hierbij aan het kunnen reguleren van afleiding, het zelf kunnen oplossen van problemen waarmee de leerling geconfronteerd wordt, het kunnen vormgeven en bijstellen van het leerproces en het komen tot een goede onderlinge samenwerking met andere leerlingen.

2.2 Onderzoeksmethoden

Het onderzoek richt zich op de drie docenten Aardrijkskunde en hun leerlingen uit de drie vwo-brugklassen (twee homogene en één brugklas met havo- en vwo-leerlingen, die allemaal op vwo-niveau les krijgen) die tegelijkertijd lesgeven én op de docenten aardrijkskunde die niet aan teamteaching doen. De teamteaching-lessen worden gegeven in de werkzaal en in een theorielokaal of computerlokaal. Dit biedt de docenten de mogelijkheid om de groep van in totaal 75 leerlingen in te delen naar bijvoorbeeld de leerbehoefte, naar interesse of naar de mate van zelfsturing van de leerlingen.

De drie docenten aardrijkskunde hebben in november en december 2016 de manier van werken in de werkzaal zonder van tevoren aanpassingen in de aanpak te hebben doorgevoerd. In januari 2016 zijn ze gericht gaan teamteachen: ze zijn een lessenserie gestart waarin ze optimaal gebruikmaken van elkaars kwaliteiten en van de gegeven werkplekken. Deze lessenserie behoort tot het normale curriculum van aardrijkskunde in de eerste klas van het vwo. De docenten hebben de lessenserie aangepast om deze beter te laten passen bij de nieuwe lessituatie in de werkzaal, door het voor de

leerlingen mogelijk te maken om de lessenserie zoveel mogelijk zelfstandig te doorlopen. De docenten werken in het aanbieden van deze lessenserie met elkaar samen en maken gebruik van elkaars talenten. Eén van de drie docenten heeft zich bijvoorbeeld vooral gericht op het geven van uitleg bij de stof; de andere twee docenten hebben de leerlingen als coach begeleid. De docenten hebben in het geven van de lessen in de werkzaal op basis van teamteaching nadrukkelijk aandacht voor de ontwikkeling van zelfsturing bij leerlingen.

Parallel aan de bovenstaande ontwikkeling loopt ons onderzoek, waarin we willen uitzoeken in hoeverre teamteaching bijdraagt aan meer zelfsturing en de mogelijkheid om meer aan te sluiten bij verschillende leerbehoeften en wat hiervoor de voorwaarden zijn. We formuleren de onderzoeksvragen daarom als volgt:

De onderzoeksvragen zijn:

1. Aan welke (logistieke, didactische, etc.) voorwaarden moet voldaan worden bij teamteaching, zodat het zowel bijdraagt aan het bedienen van verschillende leerbehoeften van leerlingen door te differentiëren alsook bijdraagt aan de ontwikkeling van zelfsturing van de leerlingen uit de vwo-brugklassen?
2. Welke ontwikkeling maken docenten (op het terrein van ontwikkelen van zelfsturend vermogen van leerlingen en differentiatievaardigheden) en leerlingen (op het terrein van zelfsturing) bij teamteaching door en wat zijn de voordelen voor leerlingen (in termen van motivatie, plezier, schoolsucces)?

Vraag 1 beantwoorden we met behulp van focusgroepen met zowel docenten als leerlingen. Met beide focusgroepen voeren we drie gesprekken. Het doel van het eerste en tweede gesprek is het in kaart brengen van de ervaringen van de leerlingen en de docenten en de ontwikkeling van teamteachen en zelfgestuurd werken in de werkzaal. Mogelijke op- of aanmerkingen die uit de focusgroep met leerlingen naar voren kwamen werden ook besproken in de focusgroep met de docenten. Tijdens het derde en tevens laatste gesprek met de focusgroepen zijn de resultaten van het werken op basis van teamteaching in de werkzaal in kaart gebracht en hebben we gereflecteerd op de bijdrage die het werken in de werkzaal biedt aan mogelijkheden tot differentiëren en de ontwikkeling van zelfsturing bij leerlingen.

Vraag 2 beantwoorden we door vragenlijstenonderzoek onder docenten. We duiden de resultaten door een verbinding te leggen met de informatie uit de focusgroepen. De vragenlijst is als nul- en eindmeting gebruikt. De nulmeting is afgenomen voordat de docenten werkten op basis van teamteaching. De eindmeting is aan het einde van het schooljaar 2016-2017 afgenomen. De vragenlijst is afgenomen bij de sectie aardrijkskunde mavo/havo/vwo. Deze bestaat in het schooljaar 2016-2017 uit vijf docenten, die bij beide afnamen de vragenlijst allemaal hebben ingevuld. Drie van deze vijf docenten werken op basis van teamteaching. Deze vragenlijst brengt in kaart op welke manier de docenten nu al ruimte bieden aan zelfsturing bij leerlingen, hoe ze aandacht besteden aan vaardigheden die nodig zijn om goed zelfgestuurd te werken en welk effect dit teweeg brengt in de motivatie van leerlingen. Ook richt de vragenlijst zich op de manier waarop de docenten omgaan met differentiële leerbehoeften van leerlingen. De vragenlijst is opgebouwd uit vier onderdelen met in totaal 28 stellingen. Bij elk onderdeel geeft de vragenlijst de mogelijkheid om een korte toelichting te geven. De verschillende onderdelen zijn 'ruimte', 'vaardigheden', 'motivatie' en 'differentiatie'. Het onderdeel 'ruimte' gaat expliciet over de ruimte die een docent in zijn of haar les biedt en daarmee de mogelijkheid tot zelfgestuurd werken geeft. Het onderdeel 'vaardigheden' gaat over de vaardigheden van leerlingen en de mate waarin de

docent deze waarneemt. Het onderdeel 'motivatie' gaat over de waarneming bij de docenten van eventuele toegenomen motivatie van leerlingen voor hun schoolwerk. Het onderdeel 'differentiatie' gaat over de mate waarin docenten in staat zijn verschillende leerbehoeften in kaart te brengen en daar aandacht aan kunnen besteden.

De beide onderzoeksvragen zijn zowel in cyclus 1 als in cyclus 2 aan bod gekomen. In de eerste cyclus hebben we gegevens verzameld die ons in staat stellen om enerzijds de ontwikkeling van teamteaching in de werkzaal bij te sturen en anderzijds om de ontwikkeling die docenten gedurende het schooljaar doormaken, te meten, omdat ze de vragenlijst als nulmeting hebben ingevuld.

In de tweede cyclus zijn er wederom focusgroepgesprekken gevoerd en is de vragenlijst voor de tweede keer afgenomen. In de focusgroepgesprekken hebben de leerlingen en docenten aangegeven welke ontwikkeling zij zelf hebben doorgemaakt en welke zij hebben waargenomen bij respectievelijk de docenten en de leerlingen. De resultaten die deze ontwikkelingen hebben opgebracht zijn ook besproken in deze gesprekken. De uitkomsten van de tweede afname van de vragenlijst is vergeleken met de eerste afname om te bepalen welke ontwikkeling de docenten die teamteachen hebben doorgemaakt ten opzichte van de docenten die niet teamteachen.

3. Uitvoering van het onderzoek en verwerking onderzoeksgegevens

De sectie aardrijkskunde die de lessen verzorgt aan mavo, havo en vwo bestond in het schooljaar 2016-2017 uit zes collega's. Eén collega is wegens ziekte een jaar afwezig geweest en heeft niet deelgenomen aan dit onderzoek. Drie van de vijf overige collega's hebben de lessen aardrijkskunde aan de vwo-brugklassen vormgegeven op basis van teamteaching en maakten deel uit van de focusgroep voor dit onderzoek.

Alle vijf collega's hebben de vragenlijsten bij de nul- en eindmeting ingevuld. De gegevens die we hiermee verzameld hebben, zijn per meting geanalyseerd. In de eindmeting is onderscheid gemaakt tussen teamteachers en niet-teamteachers. Er zijn twee verslagen opgesteld. Het eerste verslag betreft de nulmeting. Het tweede verslag betreft de eindmeting, verschillen tussen teamteachers en niet-teamteachers en verschillen tussen nulmeting en eindmeting. (Bijlage 1 – 4)

In de focusgroep van leerlingen namen telkens twee leerlingen uit elke vwo-brugklas deel. De tweede afname van de I-self vragenlijst waar ik in de tussenrapportage over meldde, bleek niet mogelijk te zijn.

Er zijn drie focusgroepgesprekken gevoerd met docenten die teamteachen en drie focusgroepgesprekken met leerlingen. Deze gesprekken zijn vastgelegd in verslagen. (Bijlage 5-10)

De verslagen van de focusgroepgesprekken, de vragenlijst zelf en de resultaten daarvan en de verslagen van de twee afnames van de vragenlijst staan in de bijlage van dit bestand.

4. Resultaten

4.1 Resultaten vragenlijst

In de vragenlijsten (voor docenten) komen vier onderwerpen aan bod:

- Ruimte voor zelfsturing door docenten
- Vaardigheden op het terrein van zelfsturing bij leerlingen
- Voordelen van zelfsturing voor leerlingen (motivatie, plezier, schoolsucces)
- Differentiatievaardigheden bij docenten

De meest opvallende resultaten uit het vragenlijstonderzoek bespreek ik eerst kort, alvorens ik op de beantwoording van de onderzoeksvragen inga. De scores die ik noem liggen op een 5-puntsschaal, lopend van 1 (helemaal niet van toepassing) tot 5 (zeer sterk van toepassing).

4.1.1 Ruimte voor zelfsturing door docenten

De gemiddelde score van de eerste afname was voor het onderdeel 'ruimte' 2,9. De gemiddelde score van de teamteachers was in de tweede afname 3,4. Bij de niet-teamteachers was er een gemiddelde score van 2,7.

In vergelijking met de scores van de eerste afname, zien we dat de teamteachers een ontwikkeling door hebben gemaakt op het gebied van ruimte geven. De niet-teamteachers scoren gemiddeld nagenoeg (0,2 punt lager) hetzelfde bij de tweede afname ten opzichte van de eerste afname.

De docenten die teamteachen hebben in de tweede afname van de vragenlijst gemiddeld opvallend *laag* gescoord op de stellingen:

- Leerlingen mogen bij mij stof overslaan als ze aangeven de stof al te kennen.
- Ik geef de leerlingen verschillende mogelijkheden in opdrachten die ze als huiswerk mee krijgen.

Deze resultaten laten zien dat de teamteachers meer ruimte bieden om tot zelfgestuurd werken te komen dan de niet-teamteachers. Deze ruimte betreft het tempo, de plek waar de leerling werkt, keuzevrijheid binnen het leerproces en het toestaan van het initiatief van leerlingen om iets op een andere manier aan te pakken. De docenten bieden minder ruimte in de leerinhoud die de leerlingen moeten verwerken.

4.1.2 Vaardigheden op het terrein van zelfsturing bij leerlingen

De gemiddelde scores van de eerste afname en van de tweede afname bij de teamteachers en niet-teamteachers zijn allemaal 3,0.

De scores van de teamteachers en niet-teamteachers lopen bij de tweede afname uiteen. Bij een aantal vaardigheden, zoals het bewaren van focus en het zelfstandig komen tot een goede onderlinge samenwerking, scoren de niet-teamteachers hoger.

Bij de stelling 'mijn leerlingen organiseren hun werk dusdanig, dat ze de opdracht(en) binnen de gestelde deadline kunnen afronden' geven de teamteachers ruim een punt meer dan de niet-teamteachers. Ook ten opzichte van de eerste afname hebben de teamteachers een hogere score gegeven. Deze vaardigheid heeft zich bij de leerlingen van de teamteachers dus sterker ontwikkeld.

4.1.3 Voordelen van zelfsturing voor leerlingen (motivatie, plezier, schoolsucces)

De eerste afname kent een gemiddelde score van 3,7. De tweede afname heeft bij de teamteachers een gemiddelde score van 3,8 en bij de niet-teamteachers een score van 3,5. De teamteachers geven niet allemaal op alle stellingen een hoge score. De ene docent is meer uitgesproken dan de andere. De teamteachers laten in deze categorie, ten opzichte van de niet-teamteachers, groei zien.

De docenten die teamteachen hebben in de tweede afname van de vragenlijst gemiddeld *hoog* gescoord op de stellingen:

- Het geven van keuzemogelijkheden draagt bij aan de motivatie van mijn leerlingen.
- Mijn leerlingen reageren positief op de keuzemogelijkheden die ik ze bied.
- Ik zie dat mijn leerlingen met meer plezier aan het werk gaan, zodra ik ze meer ruimte bied in de lesstof en de manier waarop ze die verwerken.

4.1.4 Differentiatievaardigheden bij docenten

De stelling 'Ik kan in mijn lessen (in de werkzaal) veel aandacht besteden aan de niveaoverschillen tussen leerlingen' heeft een gemiddelde score van 3,3 ten opzichte van een score van 1,0 bij de niet-teamteachers en een score van 2,8 in de eerste afname. De niet-teamteachers hebben deze stelling beide een score van 1 gegeven. Zij lichten deze score toe met de reden dat zij niet in de werkzaal werken. De teamteachers hebben bij deze stelling ten opzichte van de eerste meting een ontwikkeling doorgemaakt.

In de toelichting geven de teamteachers aan dat zij differentiëren door zich tijdens de lessen op verschillende specialisaties te richten. Zo kunnen ze de leerlingen gerichter ondersteunen en inspelen op verschillen. De teamteachers geven aan nu veelal te differentiëren op basis van tempo, onderwerp en manier van verwerken. Daar is in de werkzaal goed de ruimte en mogelijkheid voor. De niet-teamteachers differentiëren op basis van niveau van leerlingen. Wanneer zij aan het einde van een hoofdstuk de stof herhalen, mogen leerlingen zelf bepalen waar ze wel en geen aandacht aan besteden. Ze stellen ook geregeld groepjes leerlingen samen op basis van het cognitieve niveau.

4.2 Voorwaarden voor teamteaching

In deze paragraaf ga ik in op de eerste onderzoeksvraag: Aan welke (logistieke, didactische, etc.) voorwaarden moet voldaan worden, zodat leerlingen in een les op basis van teamteaching naar leerbehoefte bediend worden en goed zelfgestuurd kunnen werken?

Gedurende het onderzoek hebben de docenten veel te maken gehad met logistieke beslommeringen die de ontwikkeling van de manier van werken in een teamteachingles in de weg hebben gestaan. Het rooster dat verandert, lokalen die niet beschikbaar zijn en lessen die wel doorgang moeten vinden ook al is één van de docenten afwezig: de schoolorganisatie heeft sterk moeten wennen aan deze nieuwe vorm van lesgeven. Ook hebben de docenten gaandeweg geleerd welke voorwaarden belangrijk zijn om zelfgestuurd werken voor leerlingen mogelijk te maken. Graag noem ik een aantal bevorderende maatregelen die de strategie teamteachen kunnen versterken:

4.2.1 Logistiek

De voorbereiding voor een les die een docent gezamenlijk geeft, vraagt meer aandacht voor de logistiek dan een reguliere les. Het rooster moet kloppen: de docenten en de klassen moeten aan

elkaar en een bepaalde locatie gekoppeld worden. Het is nodig om hierover afspraken te maken met roostermakers. Daarnaast is er is een grotere groep leerlingen die geïnstrueerd moeten worden. Improviseren, of bijschakelen zoals dat in een regulier lokaal gemakkelijk kan, is in een les met meerdere klassen in een grote ruimte ingewikkeld. Dit vraagt van de docenten om in de voorbereiding niet alleen aandacht te hebben voor inhoud van de les, maar ook voor de manier waarop leerlingen daaraan zullen werken.

4.2.2 Didactische voorwaarden

Materiaal

Bij de bespreking van de resultaten van de docenten en leerlingen heb ik reeds besproken hoe het materiaal dat gebruikt wordt in de lessen kan bijdragen aan de ontwikkeling van zelfsturing bij leerlingen. We hebben ontdekt dat het gebruikte materiaal aan een aantal voorwaarden moet voldoen:

- Het materiaal moet volledig zijn. Alle stappen die een leerling in het leerproces moet zetten om een bepaald leerdoel te behalen, moeten uitgelegd worden of vertegenwoordigd zijn in het materiaal waarover de leerling beschikt.
- Het materiaal moet richting geven. Enerzijds door een (grote) planning op te nemen waarbinnen de leerlingen hun eigen keuzes kunnen maken. Anderzijds doordat het materiaal goed laat zien wat er van een leerling verwacht wordt, door, bijvoorbeeld met een rubric, te beschrijven wanneer een leerling het leerdoel onvoldoende, voldoende of goed beheerst.

Feedback

Het werken op basis van teamteaching geeft een docent meer mogelijkheden om leerlingen van gerichte feedback te voorzien. Tijdens de lessen werken de leerlingen veelal zelfstandig de lesinhoud door, waardoor de docent meer tijd heeft om leerlingen op hun eigen niveau te begeleiden.

Naast de feedback op de inhoudelijke voortgang van een leerling, is feedback op het leerproces en leergedrag van leerlingen noodzakelijk om hen te begeleiden in de ontwikkeling van capaciteiten om tot zelfgestuurd werken te komen. De ervaring van de docenten en de leerlingen laat zien dat het begeleiden van leerlingen om om te gaan met afleiding, om zelf het antwoord op een vraag te vinden, om bewuste keuzes te maken in het leerproces en om een goede samenwerking te bevorderen leidt tot een positieve ontwikkeling van zelfsturing bij leerlingen.

4.2.3 Executieve voorwaarden

Huisregels

De leerlingen zijn gewend om in reguliere lokalen lessen te hebben. De docenten tijdens lessen in reguliere lokalen aan welk gedrag ze van leerlingen verwachten. Tijdens een les in de werkzaal kan de docent niet continu sturing geven aan het gedrag van de leerlingen. Het opstellen van een aantal huisregels helpt de leerlingen om hun eigen gedrag te sturen en hun executieve functies te bevorderen. Voorbeelden van huisregels die wij hanteren zijn:

- Tijdens het werken aan een opdracht blijf je in je eigen 'zone'. In die zone werken alle leerlingen aan dezelfde opdracht.
- De resettijd vindt plaats op de oranje tribune of in overleg met de docent op een andere plek.
- Je bewaart de rust door niet te rennen of overbodig herrie te maken in de werkzaal.

Afleidingen reguleren

Tijdens de lessen op basis van teamteaching moet de leerling zelf actief omgaan met afleidingen. Die afleidingen komen vanbinnen, doordat een leerling moeite heeft zich te concentreren en daarom gemakkelijk afgeleid wordt. De verleiding is op zulke momenten groot om op de iPad een spel te doen of social media apps te bekijken. Die afleidingen komen ook van buiten: doordat andere leerlingen tegen je praten of vragen stellen. We hebben twee interventies gedaan om de leerlingen te helpen met deze afleidingen om te gaan:

- Tijdens een les van 100 minuten mag een leerling 5 minuten 'resettijd' nemen. In deze vijf minuten mag de leerling op de oranje tribune iets anders doen op de iPad. Het is ook toegestaan om het lokaal even te verlaten en buiten een rondje te lopen. Leerlingen leren door deze interventie om het te signaleren als ze afgeleid raken en om hier actief een keuze in te maken: zoek ik de focus weer op om door te werken, of neem ik even de tijd om iets anders te doen. Leerlingen die met iets anders dan hun taak bezig zijn, terwijl ze op hun eigen plek zitten, worden door de docenten aangemoedigd om hun afleidingen te reguleren.
- De leerlingen kunnen tijdens de lessen gebruik maken van een dobbelsteen met verschillende kleuren. Als de leerling de dobbelsteen op rood legt, wil hij of zij met rust gelaten worden tijdens het werken. Ligt de dobbelsteen op oranje, dan heeft de leerling een vraag en behoefte aan hulp van een klasgenoot of de docent. Als de dobbelsteen op groen ligt, mogen andere leerlingen hun klasgenoot vragen stellen.

4.3 Ontwikkeling

In deze paragraaf ga ik in op de tweede onderzoeksvraag: Welke ontwikkeling maken docenten (op het terrein van ontwikkelen van zelfsturend vermogen van leerlingen en differentiatievaardigheden) en leerlingen (op het terrein van zelfsturing) bij teamteaching door? Wat zijn de voordelen voor leerlingen (in termen van motivatie, plezier, schoolsucces)? Zijn er verschillen met docenten die niet teamteachen?

4.3.1 De docenten

In deze sectie bespreek ik de resultaten die uit de gesprekken met de focusgroep en de vragenlijsten naar voren zijn gekomen.

4.3.1.1 Ontwikkeling differentiatie door teamteaching

Dat het werken op basis van teamteaching in de werkzaal de mogelijkheden biedt om te differentiëren komt zowel uit de geschreven toelichtingen van de docenten bij de tweede afname van de vragenlijst naar voren, alsook bij het derde gesprek met de focusgroep. De mogelijkheden tot

differentiatie die de docenten bespreken, geschiedt niet zozeer op de inhoud, maar vooral op de begeleiding die de docenten aan bepaalde leerlingen geven. De docenten geven aan dat ze tijdens een les die ze teamteachen een andere rol hebben dan tijdens een reguliere les. Hun pedagogische vaardigheden worden in een teamteaching situatie meer aangesproken dan in een reguliere les, waarin vooral aanspraak wordt gedaan op de didactische vaardigheden.

De docenten hebben ervoor gekozen om hun materiaal aan te passen op de teamteachinglessen. Het materiaal werd zo gevormd dat het voor een leerling mogelijk is dit volledig zelfstandig te doorlopen. In het materiaal werden keuze- en verdiepingsmogelijkheden verwerkt. Tijdens de lessen hebben de docenten gedifferentieerd in de mate waarin ze een leerling begeleiding en hulp hebben geboden.

De docenten hebben in het derde gesprek met de focusgroep aangegeven dat het initiatief van de leerling om inhoudelijk geholpen te worden leidend is. In een teamteaching situatie kunnen de docenten meer ruimte vragen en daardoor aandacht besteden aan de niveaoverschillen tussen leerlingen. De lichte stijging in de score van de teamteachers laat dit gegeven ook zien.

4.3.1.2 Ontwikkeling van zelfsturing bij leerlingen door teamteaching

De docenten hebben rond de jaarwisseling van 2016-2017 een plan gemaakt om de leerlingen actief te begeleiden in de ontwikkeling van zelfgestuurd werken. Het plan was om de groep van 75 leerlingen in groepen in te delen en daarbij rekening te houden met het niveau van vaardigheden die nodig zijn om tot zelfgestuurd werken te komen. Dit plan heeft helaas geen doorgang gevonden en de docenten hebben terloops besloten om de groepen op basis van de eerder behaalde resultaten in te delen. Achteraf hebben de docenten aangegeven dat ze deze indeling praktischer vonden.

Ondanks deze wijziging van de plannen, hebben de docenten in de lessen aardrijkskunde aandacht gegeven aan het leerproces van verschillende leerlingen. De leerlingen die achterbleven in het zelfgestuurd werken, doordat ze sterk afgeleid waren tijdens de lessen en weinig voortgang binnen de opdrachten boekten, werden sterker door de docenten begeleid. De docenten geven aan dat ze bij deze leerlingen een aantal strategieën hebben toegepast om hen te begeleiden in de ontwikkeling van zelfgestuurd werken. Ze hebben de kaders waarbinnen de leerling keuzevrijheid had kleiner gemaakt, zodat de leerling stapsgewijs leert om te gaan met de ruimte die hij of zij krijgt. Met deze leerlingen hebben de docenten heldere afspraken over de voortgang gemaakt en deze leerlingen hebben meer begeleiding gekregen in de organisatie van hun werk.

Docent 2 (teamteacher) geeft in de toelichting bij de tweede afname van de vragenlijst aan dat de zelfsturing die leerlingen hebben zich tijdens het schooljaar heeft ontwikkeld. Leerlingen zijn er steeds beter in geworden om irrelevante impulsen te onderdrukken. Voor sommige leerlingen (veelal jongens) blijft dit moeilijk. Ook docent 3 geeft aan dat er een vaste groep leerlingen is die achterblijft in de ontwikkeling van zelfsturing. De overige leerlingen laten een sterke ontwikkeling zien en kunnen aan het einde van het schooljaar goed zelfgestuurd werken. Docent 3 speelt op deze verschillen tussen leerlingen in door de groep leerlingen die achter blijft meer begeleiding te bieden.

De stelling: 'mijn leerlingen organiseren hun werk dusdanig, dat ze de opdracht(en) binnen de gestelde deadline kunnen afronden' had een gemiddelde score van 3,7 bij de teamteachers ten opzichte van een score van 2,5 bij de niet-teamteachers en een score van 3,4 in de eerste afname. Bij deze stelling lopen de scores tussen de teamteachers en niet-teamteachers sterk uiteen. Het organisatievermogen van (een groot deel van) de leerlingen is in de waarneming van de teamteachers toegenomen.

Bij stellingen die zich richten op andere vaardigheden, zoals plannen, de focus houden en samenwerken worden wisselend door de teamteachers en niet-teamteachers beoordeeld. De

gemiddelde scores van alle stellingen op het gebied van vaardigheden zijn voor de teamteachers en niet-teamteachers gelijk.

In de categorie 'motivatie' van de vragenlijst beoordelen de docenten stellingen over de mate waarin de docenten waarnemen dat het bieden van ruimte leidt tot motivatie voor en plezier in het leren. De stelling: 'Het geven van keuzemogelijkheden draagt bij aan de motivatie van mijn leerlingen' heeft een gemiddelde score van 4,3 bij de teamteachers ten opzichte van een score van 3,5 bij de niet-teamteachers en een score van 4,2 in de eerste afname.

En de stelling: 'Ik zie dat mijn leerlingen met meer plezier aan het werk gaan, zodra ik ze meer ruimte bied in de lesstof en de manier waarop ze die verwerken' heeft een gemiddelde score van 4,3 bij de teamteachers ten opzichte van een score van 3,5 bij de niet-teamteachers en een score van 3,6 in de eerste afname. Ten opzichte van de eerste afname laten de teamteachers bij deze stelling een lichte positieve ontwikkeling zien en de niet teamteachers een lichte daling.

4.3.2 De leerlingen

Ik heb drie focusgroepgesprekken met de leerlingen gevoerd. De resultaten daarvan bespreek ik hieronder.

4.3.2.1 Ontwikkeling in differentiatie door teamteaching

Aangezien de docenten niet sterk op inhoudelijke differentiatie hebben gestuurd, heb ik in de gesprekken met de leerlingen gesproken over manieren waarop ze meer persoonlijke begeleiding krijgen tijdens het proces. De leerlingen geven aan dat ze met hun vragen gemakkelijker bij de docenten terecht konden en dan persoonlijke uitleg kregen. De leerlingen die deel hebben genomen aan de focusgroep geven aan dat ze hebben waargenomen dat de docenten sommige groepen leerlingen meer begeleiding gaven dan anderen. De leerlingen hebben deze verschillende begeleiding als prettig ervaren. Ze konden met hun eigen vragen bij de docenten terecht op voor hen geschikte momenten. Het verschil met klasgenoten die meer begeleiding kregen, zien ze als terecht.

4.3.2.2 Ontwikkeling van zelfsturing bij leerlingen door teamteaching

Omdat de ruimte waarin de lessen aardrijkskunde gegeven werden minder overzichtelijk is en de docenten zich tijdens de lessen meer richtten op het begeleiden van individuele leerprocessen en minder op controleren van de voortgang van leerlingen, is het nodig dat een leerling vaardigheden ontwikkelt om zelfgestuurd te kunnen werken om voortgang te boeken voor het vak aardrijkskunde.

De leerlingen geven aan dat zelfgestuurd werken inhoudt dat je aan een opdracht werkt en zelf de verantwoordelijkheid neemt voor het afronden van die opdracht. Tijdens de eerste lessen in de werkzaal was het voor veel leerlingen moeilijk om om te gaan met de vrijheid die ze in deze zaal kregen. De verleidingen om toch een spelletje te spelen op de iPad, gezellig te blijven kletsen en dus niet aan het werk te gaan waren groot. Gedurende het schooljaar hebben de leerlingen een ontwikkeling doorgemaakt in hun capaciteiten om tot zelfgestuurd werken te komen.

De leerlingen gaven aan dat ze steeds beter in staat waren om afleidingen te sturen, om een planning te maken en zich daaraan te houden, om zelf een oplossing voor problemen te bedenken en die toe te passen en om zelf tot een betere samenwerking te komen met de mensen om hen heen.¹

---

¹ In het derde verslag met de focusgroep leerlingen is de uitwerking van deze resultaten te lezen.

4.3.2.3 Voordeling voor leerlingen in termen van motivatie, plezier, schoolsucces

De leerlingen waren gemotiveerd om de opdrachten voor aardrijkskunde tot een goed af te ronden. Vanuit deze motivatie hebben ze de noodzaak ingezien om zelfgestuurd te werken en de vaardigheden daardoor te ontwikkelen. De leerlingen geven aan dat ze hebben geleerd doordat ze eerst een foute inschatting maakten, maar ook door de begeleiding van de docenten. De docenten hebben bijvoorbeeld materiaal ontwikkeld dat goed uitlegt op welke manier en wanneer er aan bepaalde opdrachten gewerkt moet worden. Bij vragen van leerlingen hebben de docenten niet alleen het goede antwoord gegeven, maar de leerlingen ook geleerd hoe ze bij een volgende vraag zelf een antwoord kunnen vinden. Deze vaardigheden komen ook op andere momenten, als de leerlingen niet in de werkzaal werken, van pas.

5. Conclusie

Ons onderzoek laat zien dat het bevorderen van zelfgestuurd leren bij leerlingen door middel van teamteachen goed lukt. Het voldoen aan een aantal logistieke, didactische en executieve voorwaarden draagt hieraan bij.

Docenten die teamteachen, kunnen zich in een les gemakkelijker richten op de individuele ontwikkeling van een leerling. De setting (de ruimte van de werkzaal en meerdere docenten die de leerlingen coachen) geven de leerling meer vrijheid om zelf keuzes te maken in het leerproces. Er wordt niet meer continue door de docent bepaald op welke plek en manier er aan een bepaalde opdracht gewerkt moet worden. Doordat de docenten minder tijd besteden het klassikale proces door minder inhoudelijke en procesmatige instructies te geven, kunnen zij meer tijd besteden aan de begeleiding van individuele leerlingen. Deze individuele begeleiding richt zich niet alleen op de vakinhoud, maar ook op de vaardigheden die nodig zijn om opdrachten tot een goed einde te brengen. Eén van de belangrijkste vaardigheden daartoe is het bewust zelf sturen van het leerproces door leerlingen. We hebben waargenomen dat de begeleiding van docenten om de zelfsturing van leerlingen te bevorderen ook daadwerkelijk leidt tot meer zelfsturing bij leerlingen.

De afnames van de vragenlijsten laten zien dat de docenten die teamteachen een ontwikkeling hebben doorgemaakt ten opzichte van de docenten die niet teamteachen. De docenten hebben zich positief ontwikkeld in het bieden van ruimte aan hun leerlingen, in het bevorderen van een aantal vaardigheden die nodig zijn om tot zelfgestuurd werken te komen en zij hebben een positieve ontwikkeling waargenomen bij de leerlingen, die meer schoolsucces, plezier en motivatie hebben ervaren. In de focusgroepgesprekken geven de docenten aan dat zij in de werkzaal meer als coach dan als didacticus optreden en actief de vaardigheden om tot zelfgestuurd werken te komen bevorderen. De leerlingen geven aan dat deze coaching hen helpt om zelf tot oplossingen te komen en zelf bewust keuzes te maken in het leerproces. Aan het einde van het schooljaar waren de leerlingen in staat om de vrijheid die er is in een teamteachingles in de werkzaal goed te gebruiken en tot goede resultaten te komen. Daarnaast hebben de leerlingen aangegeven dat ze gedurende het schooljaar steeds beter in staat waren om afleidingen te sturen (veerkracht), om een planning te maken en zich daaraan te houden (reflectie), om zelf een oplossing voor problemen te bedenken en die toe te passen (vindingrijkheid) en om zelf tot een betere samenwerking te komen met de mensen om hen heen (interactie).

5.1 Discussie: Vaardigheden om tot zelfgestuurd leren te komen

Aan het begin van dit onderzoek heb ik in de vragenlijst een aantal vaardigheden opgenomen die bijdragen aan de ontwikkeling van zelfgestuurd werken. Echter, gedurende het onderzoek hebben we meer zicht gekregen op welke vaardigheden noodzakelijk zijn om te ontwikkelen om uiteindelijk goed zelfgestuurd te kunnen werken. We kunnen concluderen dat de vier leerspielen (veerkracht, vindingrijkheid, reflectie en interactie) die Guy Claxton in zijn boek *Building Learning Power* onderscheidt goede handvatten zijn voor het coachen van leerlingen. Goed ontwikkelde leerspielen stellen een leerling in staat om vrijwel zelfstandig, maar bovendien gemotiveerd, te leren en zich te ontwikkelen.

De leerlingen die deel hebben genomen aan de focusgroepgesprekken geven aan dat ze deze vier vaardigheden, 'leerspieren', gedurende het afgelopen schooljaar ontwikkeld hebben. De docenten die teamteachen hebben deze ontwikkeling echter niet bij alle leerlingen waargenomen. Het is opvallend dat de uitkomst van de tweede afname van de vragenlijst laat zien dat de docenten die teamteachen bij een aantal stellingen lager scoren dan de docenten die niet teamteachen. Het gaat dan om de stellingen:

- Mijn leerlingen kunnen de focus tijdens het zelfstandig werken bewaren.
- Mijn leerlingen reflecteren op hun gemaakte opdrachten of toetsen en kunnen zelf aangeven waar ze zich nog in kunnen verbeteren.
- Mijn leerlingen zijn in staat om zelfstandig tot een goede onderlinge samenwerking te komen.

Mijn inschatting is dat de omgeving waarin wordt lesgegeven invloed heeft op de hogere scores van de niet-teamteachers. In een regulier klaslokaal heeft een docent gemakkelijk het overzicht over de klas en wanen de leerlingen zich continue onder het toezicht van de docent. Dit is anders in de werkzaal. Tijdens het tweede en derde gesprek met de focusgroep docenten werd aangegeven dat het houden van overzicht moeilijk is en een meer lichamelijke inspanning vraagt. In de gesprekken met de focusgroep leerlingen werd meerdere keren aangegeven dat een aantal leerlingen misbruik maakt van het beperkte toezicht dat de docent kan houden. Deze leerlingen kiezen er dan toch voor om een spelletje te spelen in plaats van zich aan een opdracht te wijden. Het bijsturen en aanleren van een aantal van deze vaardigheden blijkt in een regulier klaslokaal beter tot uiting te komen, omdat de docent gemakkelijker in kaart kan brengen welke leerlingen deze bijsturing nodig hebben dan in de omgeving van de werkzaal.

5.2 Aanbevelingen

Docenten die gaan teamteachen en aandacht besteden aan het voldoen aan de logistieke, didactische en executieve voorwaarden creëren een lessituatie waarin zelfsturing tot ontwikkeling kan komen en de docenten ruimte hebben de leerlingen te bedienen naar leerbehoefte. Expliciete aandacht voor vaardigheden die vallen onder de vier leerspieren 'veerkracht', 'vindingrijkheid', 'reflectie' en 'interactie' geeft leerlingen de mogelijkheid zich te ontwikkelen in het zelfstandig sturen van hun leerproces.

6. Evaluatie

De resultaten van de vragenlijsten en de focusgroepgesprekken met drie docenten en zes leerlingen geven inzicht in de ontwikkelingen die we op het Herbert Vissers College hebben doorgemaakt. De resultaten laten echter ook zien dat de voorlopige antwoorden niet eenduidig zijn. Een aantal redenen kunnen we daarvoor aanmerken:

- Aan het begin van dit onderzoek stonden we aan de start van de ontwikkeling van teamteaching bij ons op school. Onze inzichten hebben zich gaandeweg ontwikkeld. Een optimaal resultaat van deze inzichten hebben we daarom niet kunnen meten.
- Tijdens dit onderzoek hebben we inzichten opgedaan wat betreft de vaardigheden die nodig zijn om tot zelfgestuurd werken te komen. De vaardigheden die ik aanvankelijk had opgenomen in de vragenlijst blijken niet toereikend te zijn. Achteraf gezien had ik de vaardigheden die in de vragenlijst aan bod komen beter kunnen categoriseren op grond van de vier leerspielen die ik bij de conclusie onderscheid. Een dergelijke categorisering had ons de mogelijkheden gegeven het bevorderen van deze vaardigheden systematischer te bevorderen en uiteindelijk te meten.
- De docenten die het afgelopen schooljaar aardrijkskunde gaven in 1-vwo op basis van teamteaching hebben de ontwikkeling van teamteaching naast hun overige werkzaamheden gedaan. Hun vaak volle roosters zorgden ervoor dat het moeilijk was om tot een onderlinge afstemming te komen en de ontwikkeling optimaal vorm te geven. Daarnaast hebben de docenten aangegeven dat ze merkten dat het werken in de werkzaal andere vaardigheden vraagt dan een gewone les in een regulier lokaal. Eén docent heeft aangegeven dat hij inziet dat het bevorderen van vaardigheden om tot zelfsturing te komen belangrijk is, maar dat hij toch liever in een regulier lokaal lesgeeft. Enerzijds omdat hij op die manier goed overzicht over de stof kan houden, anderzijds omdat hij liever aandacht besteedt aan de didactische kant van zijn vak, dan aan de pedagogische. Deze verschillen in belangen en perspectieven tussen de docenten onderling, maar ook tussen docenten en leerlingen geven een vertroebeling van de uiteindelijke resultaten.

7. Bijlagen

7.1 Resultaten vragenlijst nulmeting

We geven hier de resultaten in tabelvorm per onderwerp. De scores lopen steeds van 1 (helemaal niet van toepassing) tot 5 (zeer sterk van toepassing). Middencategorieën zijn niet gedefinieerd. Grote standaarddeviaties (vet) geven grote verschillen tussen respondenten (docenten) aan.

Ruimte bieden voor zelfsturing	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
1. In mijn lessen kunnen de leerlingen op meerdere momenten eigen keuzes maken in het leerproces.	5	2,0	4,0	3,000	1,0000
2. Ik geef extra ruimte aan leerlingen die voorlopen op de klas: zij kunnen zelf aan de slag met bijvoorbeeld verdiepend materiaal.	5	2,0	4,0	3,000	1,0000
3. De leerlingen kunnen in mijn lessen kiezen hoe ze de stof tot zich nemen.	5	2,0	3,0	2,600	,5477
4. In mijn lessen hebben de leerlingen de keuze op welke manier ze de stof tot zich nemen: ze kunnen luisteren naar de uitleg, maar mogen ook zelf het boek lezen of informatie op internet opzoeken.	5	1,0	4,0	3,000	1,2247
5. Leerlingen mogen zelf keuzes maken over de plek, het tijdstip en de groepssamenstelling bij het werken aan zelfstandige opdrachten.	5	2,0	4,0	3,000	1,0000
6. Ik geef leerlingen de mogelijkheid om zich binnen het vak te verdiepen in hun interesses.	5	1,0	4,0	3,200	1,3038
7. Leerlingen mogen bij mij stof overslaan als ze aangeven de stof al te kennen.	5	2,0	4,0	2,800	,8367
8. Ik geef de leerlingen verschillende mogelijkheden in opdrachten die ze als huiswerk mee krijgen.	5	1,0	2,0	1,800	,4472
9. Ik wil gedurende de hele les de regie houden.	5	2,0	4,0	2,600	,8944
10. Ik bied in mijn les ruimte aan het initiatief van de leerling.	5	2,0	5,0	3,800	1,0954

Vaardigheden zelfsturing van leerlingen	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
1. Mijn leerlingen maken bewuste keuzes die bijdragen aan hun eigen leerproces.	5	2,0	4,0	2,800	,8367
2. Mijn leerlingen kunnen de focus tijdens het zelfstandig werken bewaren.	5	3,0	4,0	3,400	,5477
3. Mijn leerlingen reflecteren op hun gemaakte opdrachten of toetsen en kunnen zelf aangeven waar ze zich nog in kunnen verbeteren.	5	2,0	3,0	2,600	,5477
4. Mijn leerlingen zijn in staat om zelf de problemen op te lossen waar ze tegenaan lopen.	5	2,0	3,0	2,800	,4472
5. Mijn leerlingen zijn in staat om zelfstandig tot een goede onderlinge samenwerking te komen.	5	3,0	4,0	3,800	,4472
6. Mijn leerlingen kunnen irrelevante impulsen tijdens de lessen onderdrukken.	5	2,0	4,0	3,000	,7071
7. Mijn leerlingen kunnen zonder mijn hulp zelfstandig de lesstof doorwerken.	5	2,0	4,0	3,000	1,0000
8. Mijn leerlingen kunnen doorzetten als ze tegen moeilijkheden aanlopen in een grote opdracht.	5	2,0	4,0	3,000	1,0000
9. Mijn leerlingen reflecteren op het leerproces en kunnen aangeven wat ze daar nog in kunnen verbeteren.	5	3,0	3,0	3,000	,0000
10. Mijn leerlingen kunnen zelfstandig een planning opstellen die goed toewerkt naar het beoogde resultaat.	5	2,0	3,0	2,400	,5477
11. Mijn leerlingen organiseren hun werk dusdanig, dat ze opdracht(en) binnen de gestelde deadline kunnen afronden.	5	2,0	4,0	3,400	,8944
	5				

Voordelen van zelfsturing vor leerlingen	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
1. Het geven van keuzemogelijkheden draagt bij aan de motivatie van mijn leerlingen.	5	4,0	5,0	4,200	,4472
2. Meer zelfsturing in de lessen draagt bij aan meer schoolsucces.	5	3,0	5,0	3,600	,8944
3. Mijn leerlingen reageren positief op de keuzemogelijkheden die ik ze bied.	5	4,0	5,0	4,200	,4472
4. Mijn leerlingen begrijpen de meerwaarde van zelfsturing voor hun leerproces.	5	1,0	4,0	2,800	1,0954
5. Ik zie dat mijn leerlingen met meer plezier aan het werk gaan, zodra ik ze meer ruimte biedt in de lesstof en de manier waarop ze die verwerken.	5	3,0	4,0	3,600	,5477

Differentiatievaardigheden van docenten	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
1. Ik kan per onderdeel het niveau van mijn leerlingen inschatten.	5	3,0	4,0	3,200	,4472
2. Ik kan in mijn lessen in de werkzaal veel aandacht besteden aan de niveaoverschillen tussen leerlingen.	5	2,0	3,0	2,800	,4472

7.2 Verslag vragenlijst nulmeting

Verslag vragenlijst

Vijf docenten van de sectie aardrijkskunde hebben gereageerd

Verslag door Anna Klerk

20/2/2017

Van de zes docenten die aardrijkskunde geven aan mavo/havo/vwo hebben vijf docenten de vragenlijst ingevuld. De zesde docent is dit schooljaar afwezig vanwege gezondheidsproblemen. De vragenlijst inclusief antwoorden is te raadplegen via het bijgevoegde excelbestand. Ik zal de antwoorden op de vragenlijst als geheel analyseren en ook naar de afzonderlijke reacties van de docenten kijken. Hierbij richt ik me op vragen waarvan de scores opvallend zijn (..) en op de open vragen.

Met de vragenlijst scoren de docenten zichzelf in de mate waarin ze leerlingen uitdagen om verantwoordelijkheid en initiatief te nemen en daarmee ruimte bieden voor zelfsturing en dit aanwakkeren. De docenten konden een score kiezen tussen 1 en 5 punten. De score 1 geldt als 'helemaal niet van toepassing', een score van 5 als 'helemaal van toepassing.' Bij de onderdelen van de vragenlijst is de mogelijkheid opgenomen om toelichting bij de antwoorden te geven. De vragenlijst is in de twee weken voor de kerstvakantie afgenomen en geldt als nulmeting. De vragenlijst zal aan het einde van de tweede cyclus nogmaals worden afgenomen.

Ruimte

De docenten hebben gemiddeld hoog gescoord op de stellingen:

- Ik geef leerlingen de mogelijkheid om zich binnen het vak te verdiepen in hun interesses (score van 3,2).
- Ik bied in mijn les ruimte aan het initiatief van de leerling (score van 3,8).

Het is opvallend dat de gemiddelde score vrij hoog ligt, en dat de spreiding tegelijkertijd ook groot is. Er is een verschil tussen de docenten uit de sectie aardrijkskunde. Een tweetal docenten is veel bezig met het ruimte bieden aan leerlingen en het creëren van de mogelijkheid om een persoonlijke leerroute te volgen. Uit de antwoorden van de overige drie docenten blijkt dat ze hier nog niet uitgesproken mee bezig zijn. Docent 1 scoort op beide stellingen opvallend laag (respectievelijk 1 en 2). Sommige docenten geven aan dat ze de leerlingen graag veel ruimte willen geven. Een andere docent maakt hierbij de opmerking dat de leerlingen dit wel aan moeten kunnen en ziet de beperking dat dit niet schoolbreed wordt gedragen. De stelling 'In mijn lessen hebben de leerlingen de keuze op welke manier ze de stof tot zich nemen: ze kunnen luisteren naar de uitleg, maar mogen ook zelf het boek lezen of informatie op internet opzoeken' kent dan ook een verscheidenheid in

reacties (standaard deviatie van 1,22). Docent 1 heeft deze stelling met een score van 1 gewaardeerd.

De stelling 'Ik geef de leerlingen verschillende mogelijkheden in opdrachten die ze als huiswerk mee krijgen' wordt opvallend laag gewaardeerd door de docenten met een gemiddelde score van 1,8. Het bieden van ruimte en keuzemogelijkheden in de lesstof beperkt zich blijkbaar voornamelijk tot de lessen.

Vaardigheden

De docenten hebben gemiddeld hoog gescoord op de stellingen:

- Mijn leerlingen kunnen de focus tijdens het zelfstandig werken bewaren (score van 3,4).
- Mijn leerlingen zijn in staat om zelfstandig tot een goede onderlinge samenwerking te komen (score van 3,8).
- Mijn leerlingen organiseren hun werk dusdanig, dat ze de opdracht(en) binnen de gestelde deadline kunnen afronden (score van 3,4).

De docenten scoren gemiddeld positief op de vragen over de vaardigheden van leerlingen met betrekking tot vaardigheden van zelfsturing (de gemiddelde score van de 11 vragen van dit onderdeel is 3,02). De bovenstaande drie vragen springen eruit.

De laagste gemiddelde score is in dit onderdeel gegeven aan de stelling 'Mijn leerlingen kunnen zelfstandig een planning opstellen die goed toewerkt naar het beoogde resultaat'. De toelichtingen van de docenten 1, 3 en 5 bij de stellingen laten zien dat zij de leerlingen op dit punt extra stimuleren. Docent 1 geeft aan dat sommige leerlingen zelf de discipline hebben om aan het werk te gaan, Anderen probeert deze docent op positieve wijze te stimuleren. Docent 3 geeft aan vooral verschillen tussen leerlingen te zien op de gebieden reflecteren, verantwoordelijkheid nemen en inzicht hebben op de invloed van het eigen gedrag op anderen. Deze docent speelt hierop in door bij deze leerlingen het inlevingsvermogen aan te spreken en daarmee te vergroten. Docent 5 ziet tevens dat sommige leerlingen als vanzelf goed aan het werk gaan en dat andere leerlingen op gang geholpen moeten worden. Docent 5 geeft aan dat het helpt om steeds het einddoel te benadrukken. De standaard deviatie is in dit onderdeel het grootst bij de stellingen:

- Mijn leerlingen kunnen zonder mijn hulp zelfstandig de lesstof doorwerken (standaard deviatie van 1,0).
- Mijn leerlingen kunnen doorzetten als ze tegen moeilijkheden aanlopen in een grote opdracht (standaard deviatie van 1,0).

Docent 2 waardeert beide stellingen met een score van 2. Docent 4 en 5 geven voor beide stellingen een score van 4. De docenten 1 en 3 waarderen de stellingen beiden met een 2 of een 3.

Motivatie

De docenten hebben gemiddeld hoog gescoord op de stellingen:

- Het geven van keuzemogelijkheden draagt bij aan de motivatie van mijn leerlingen (score van 4,2).
- Meer zelfsturing in de lessen draagt bij aan meer schoolsucces (score van 3,6).
- Mijn leerlingen reageren positief op de keuzemogelijkheden die ik ze bied (score van 4,2).
- Ik zie dat mijn leerlingen met meer plezier aan het werk gaan, zodra ik ze meer ruimte bied in de lesstof en de manier waarop ze die verwerken (score van 3,6).

De scores in deze categorie zijn hoog, gemiddeld 3,7. De stelling 'Mijn leerlingen begrijpen de meerwaarde van zelfsturing voor hun leerproces' kent een relatief grote standaard deviatie (1,0954). Deze wordt veroorzaakt doordat docent 1 deze stelling een score van 1 punt heeft toegekend. Helaas

ontbreekt een toelichting. Het valt in de verschillende onderdelen op dat docent 1 veel lage scores toekent in vergelijking met de andere docenten.

Differentiatie

De docenten hebben gemiddeld hoog gescoord op de stelling:

- Ik kan per onderdeel het niveau van mijn leerlingen inschatten (score van 3,2).

Aan de andere stelling in dit onderdeel ('Ik kan in mijn lessen in de werkzaal veel aandacht besteden aan de niveauverschillen tussen leerlingen') is een gemiddelde score van 2,8 toegekend. De docenten hebben deze stelling met een score van 2 of 3 gewaardeerd.

Docent 1 geeft aan nu te differentiëren door middel van keuzeopdrachten. Deze docent geeft in de toelichting aan dat hij of zij de mogelijkheden om dit door te zetten in de werkzaal ziet, maar ook de beperking dat er daar minder overzicht is. Docent 2 heeft geen opmerkingen ingevuld. Docent 3 differentieert nu in de instructie en door de leerlingen op eigen tempo aan een opdracht te laten werken. Deze docent zou meer willen differentiëren op leerstof. Ook docent 5 zou graag meer willen differentiëren op de inhoud van de stof en ziet hiervoor tal van mogelijkheden in de werkzaal. Docent 5 stelt dat docenten door de ruimte worden uitgenodigd om hun lessen minder klassikaal in te richten.

Onderzoeksvraag

Het onderzoek richt zich in de eerste cyclus op de vraag *Hoe kan teamteaching het beste vormgegeven worden, zodat het zowel bijdraagt aan het bedienen van de verschillende leerbehoeften van leerlingen door te differentiëren en bijdraagt aan de ontwikkeling van zelfsturing van de leerlingen uit de vwo-brugklassen?* Uit het bovenstaande is gebleken dat de het merendeel van de docenten die de vragenlijst hebben ingevuld mogelijkheden zien tot differentiëren in het gebruiken van de werkzaal en positief zijn over een aanwakkeren van zelfsturing bij leerlingen. Docent 1 heeft over de gehele linie de stellingen het laagst gewaardeerd. Deze docent geeft in de toelichting toch ook aan mogelijkheden te zien om te differentiëren in de werkzaal. Daarnaast heeft de vragenlijst inzicht in de mate van zelfsturing die de docenten nu al zien bij de leerlingen. Leerlingen verschillen in de mate van zelfsturend werken. Het overgrote deel van de docenten geeft aan dat er een groep leerlingen is die als vanzelf goed aan het werk gaat, maar dat er een andere groep is bij wie dit niet zelfstandig gebeurt. Deze leerlingen hebben op dit vlak extra begeleiding nodig.

7.3 Resultaten vragenlijst eindmeting

Niet teamteachers	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
1. In mijn lessen kunnen de leerlingen op meerdere momenten eigen keuzes maken in het leerproces.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
2. Ik geef extra ruimte aan leerlingen die voorlopen op de klas: zij kunnen zelf aan de slag met bijvoorbeeld verdiepend materiaal.	2	2,0	2,0	2,000	,0000
3. De leerlingen kunnen in mijn lessen kiezen hoe ze de stof tot zich nemen.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
4. In mijn lessen hebben de leerlingen de keuze op welke manier ze de stof tot zich nemen: ze kunnen luisteren naar de uitleg, maar mogen ook zelf het boek lezen of informatie op internet opzoeken.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
5. Leerlingen mogen zelf keuzes maken over de plek, het tijdstip en de groepssamenstelling bij het werken aan zelfstandige opdrachten.	2	4,0	4,0	4,000	,0000

6. Ik geef leerlingen de mogelijkheid om zich binnen het vak te verdiepen in hun interesses.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
7. Leerlingen mogen bij mij stof overslaan als ze aangeven de stof al te kennen.	2	2,0	2,0	2,000	,0000
8. Ik geef de leerlingen verschillende mogelijkheden in opdrachten die ze als huiswerk mee krijgen.	2	1,0	2,0	1,500	,7071
9. Ik wil gedurende de hele les de regie houden.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
10. Ik bied in mijn les ruimte aan het initiatief van de leerling.	2	4,0	4,0	4,000	,0000
1. Mijn leerlingen maken bewuste keuzes die bijdragen aan hun eigen leerproces.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
2. Mijn leerlingen kunnen de focus tijdens het zelfstandig werken bewaren.	2	4,0	4,0	4,000	,0000
3. Mijn leerlingen reflecteren op hun gemaakte opdrachten of toetsen en kunnen zelf aangeven waar ze zich nog in kunnen verbeteren.	2	3,0	4,0	3,500	,7071
4. Mijn leerlingen zijn in staat om zelf de problemen op te lossen waar ze tegenaan lopen.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
5. Mijn leerlingen zijn in staat om zelfstandig tot een goede onderlinge samenwerking te komen.	2	4,0	4,0	4,000	,0000
6. Mijn leerlingen kunnen irrelevante impulsen tijdens de lessen onderdrukken.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
7. Mijn leerlingen kunnen zonder mijn hulp zelfstandig de lesstof doorwerken.	2	3,0	3,0	3,000	,0000
8. Mijn leerlingen kunnen doorzetten als ze tegen moeilijkheden aanlopen in een grote opdracht.	2	3,0	3,0	3,000	,0000
9. Mijn leerlingen reflecteren op het leerproces en kunnen aangeven wat ze daar nog in kunnen verbeteren.	2	3,0	4,0	3,500	,7071
10. Mijn leerlingen kunnen zelfstandig een planning opstellen die goed toewerkt naar het beoogde resultaat.	2	2,0	2,0	2,000	,0000
11. Mijn leerlingen organiseren hun werk dusdanig, dat ze opdracht(en) binnen de gestelde deadline kunnen afronden.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
1. Het geven van keuzemogelijkheden draagt bij aan de motivatie van mijn leerlingen.	2	3,0	4,0	3,500	,7071
2. Meer zelfsturing in de lessen draagt bij aan meer schoolsucces.	2	2,0	4,0	3,000	1,4142
3. Mijn leerlingen reageren positief op de keuzemogelijkheden die ik ze bied.	2	4,0	5,0	4,500	,7071
4. Mijn leerlingen begrijpen de meerwaarde van zelfsturing voor hun leerproces.	2	3,0	3,0	3,000	,0000
5. Ik zie dat mijn leerlingen met meer plezier aan het werk gaan, zodra ik ze meer ruimte biedt in de lesstof en de manier waarop ze die verwerken.	2	3,0	4,0	3,500	,7071
1. Ik kan per onderdeel het niveau van mijn leerlingen inschatten.	2	4,0	4,0	4,000	,0000
2. Ik kan in mijn lessen in de werkzaal veel aandacht besteden aan de niveauverschillen tussen leerlingen.	1	1,0	1,0	1,000	.

Teamteachers	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
1. In mijn lessen kunnen de leerlingen op meerdere momenten eigen keuzes maken in het leerproces.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
2. Ik geef extra ruimte aan leerlingen die voorlopen op de klas: zij kunnen zelf aan de slag met bijvoorbeeld verdiepend materiaal.	2	2,0	2,0	2,000	,0000
3. De leerlingen kunnen in mijn lessen kiezen hoe ze de stof tot zich nemen.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
4. In mijn lessen hebben de leerlingen de keuze op welke manier ze de stof tot zich nemen: ze kunnen luisteren naar de uitleg, maar mogen ook zelf het boek lezen of informatie op internet opzoeken.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
5. Leerlingen mogen zelf keuzes maken over de plek, het tijdstip en de groepssamenstelling bij het werken aan zelfstandige opdrachten.	2	4,0	4,0	4,000	,0000
6. Ik geef leerlingen de mogelijkheid om zich binnen het vak te verdiepen in hun interesses.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
7. Leerlingen mogen bij mij stof overslaan als ze aangeven de stof al te kennen.	2	2,0	2,0	2,000	,0000
8. Ik geef de leerlingen verschillende mogelijkheden in opdrachten die ze als huiswerk mee krijgen.	2	1,0	2,0	1,500	,7071
9. Ik wil gedurende de hele les de regie houden.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
10. Ik bied in mijn les ruimte aan het initiatief van de leerling.	2	4,0	4,0	4,000	,0000
1. Mijn leerlingen maken bewuste keuzes die bijdragen aan hun eigen leerproces.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
2. Mijn leerlingen kunnen de focus tijdens het zelfstandig werken bewaren.	2	4,0	4,0	4,000	,0000
3. Mijn leerlingen reflecteren op hun gemaakte opdrachten of toetsen en kunnen zelf aangeven waar ze zich nog in kunnen verbeteren.	2	3,0	4,0	3,500	,7071
4. Mijn leerlingen zijn in staat om zelf de problemen op te lossen waar ze tegenaan lopen.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
5. Mijn leerlingen zijn in staat om zelfstandig tot een goede onderlinge samenwerking te komen.	2	4,0	4,0	4,000	,0000
6. Mijn leerlingen kunnen irrelevante impulsen tijdens de lessen onderdrukken.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
7. Mijn leerlingen kunnen zonder mijn hulp zelfstandig de lesstof doorwerken.	2	3,0	3,0	3,000	,0000
8. Mijn leerlingen kunnen doorzetten als ze tegen moeilijkheden aanlopen in een grote opdracht.	2	3,0	3,0	3,000	,0000
9. Mijn leerlingen reflecteren op het leerproces en kunnen aangeven wat ze daar nog in kunnen verbeteren.	2	3,0	4,0	3,500	,7071
10. Mijn leerlingen kunnen zelfstandig een planning opstellen die goed toewerkt naar het beoogde resultaat.	2	2,0	2,0	2,000	,0000
11. Mijn leerlingen organiseren hun werk dusdanig, dat ze opdracht(en) binnen de gestelde deadline kunnen afronden.	2	2,0	3,0	2,500	,7071
1. Het geven van keuzemogelijkheden draagt bij aan de motivatie van mijn leerlingen.	2	3,0	4,0	3,500	,7071
2. Meer zelfsturing in de lessen draagt bij aan meer schoolsucces.	2	2,0	4,0	3,000	1,4142
3. Mijn leerlingen reageren positief op de keuzemogelijkheden die ik ze bied.	2	4,0	5,0	4,500	,7071

4. Mijn leerlingen begrijpen de meerwaarde van zelfsturing voor hun leerproces.	2	3,0	3,0	3,000	,0000
5. Ik zie dat mijn leerlingen met meer plezier aan het werk gaan, zodra ik ze meer ruimte biedt in de lesstof en de manier waarop ze die verwerken.	2	3,0	4,0	3,500	,7071
1. Ik kan per onderdeel het niveau van mijn leerlingen inschatten.	2	4,0	4,0	4,000	,0000
2. Ik kan in mijn lessen in de werkzaal veel aandacht besteden aan de niveauverschillen tussen leerlingen.	1	1,0	1,0	1,000	.

7.4 Verslag eindmeting vragenlijst

Verslag tweede afname vragenlijst

Vijf docenten van de sectie aardrijkskunde hebben de vragenlijst voor de tweede keer ingevuld

Verslag door Anna Klerk

9/10/2017 versie 1

26/10/2017 versie 2

Van de zes docenten die aardrijkskunde geven aan mavo/havo/vwo hebben vijf docenten de vragenlijst voor de tweede keer ingevuld. De zesde docent is het hele vorige schooljaar(2016-2017) afwezig geweest vanwege gezondheidsproblemen. Deze docent heeft geen van beide afnames van de vragenlijst meegedaan. De vijfde respondent heeft de vragenlijst niet in juni of juli, maar in oktober ingevuld. De in juni ingevoerde gegevens waren niet goed opgeslagen.

De vragenlijst inclusief antwoorden is te raadplegen via de bijgevoegde excelbestanden. Ik zal de antwoorden op de vragenlijst analyseren in twee groepen: docenten die werken op basis van teamteaching en docenten die dat niet doen. Ik zal ook naar de afzonderlijke reacties van de docenten kijken. Hierbij richt ik me op stellingen waarvan de scores opvallend zijn: stellingen met een opmerkelijk gemiddeld hoge dan wel lage score en stellingen waarbij de scores sterk uiteen lopen. Daarnaast zal ik een analyse maken van de verschillen tussen de eerste en tweede afname van de vragenlijst. Ik zal een aantal stellingen bespreken waarvoor geldt dat er een opvallend verschil is tussen de scores van de eerste en de tweede afname.

Met de vragenlijst scoren de docenten zichzelf in de mate waarin ze leerlingen ruimte geven om tot zelfsturing te komen, de mate waarin de leerlingen beschikken over de vaardigheden die nodig zijn voor zelfsturing en ten slotte de motivatie die het geven van ruimte voor zelfsturing brengt bij de leerlingen. De docenten konden een score kiezen op een schaal van 1 tot 5 punten. De score 1 geldt als 'helemaal niet van toepassing', een score van 5 als 'helemaal van toepassing'. De tussenliggende scores hebben geen expliciete betekenis meegekregen, maar geven aan in hoeverre een score van toepassing is. Een score van 2 kan bijvoorbeeld gegeven worden als een stelling 'niet van toepassing is'. Bij een score van 3 is de stelling ten dele wel en ten dele niet van toepassing. De docent neemt bijvoorbeeld wisselend gedrag waar. Bij de onderdelen van de vragenlijst is de mogelijkheid opgenomen om toelichting bij de antwoorden te geven. De toelichting die de docenten hebben gegeven heb ik gekoppeld aan de volgorde waarin ze de vragenlijst hebben beantwoord. Docent 1 en 4 zijn de niet-teamteachers, docent 2, 3 en 5 zijn de teamteachers.

De eerste vragenlijst is in de twee weken voor de kerstvakantie afgenomen en geldt als nulmeting. De tweede vragenlijst is aan het einde van de tweede cyclus (juni/juli 2017) afgenomen. De eerste cyclus van het onderzoek in Fase 2 stond in het teken van het uitwerken van de strategie

teamteaching om zelfsturing te bevorderen. In de tweede cyclus hebben we een aantal bevindingen toegepast (zoals een speciaal lesprogramma voor de werkzaal, het oplossen van een aantal logistieke problemen) en hebben we de resultaten van onze strategie teamteaching gemeten door middel gesprekken met focusgroepen en de vragenlijst .

Ruimte

De docenten die teamteachen hebben in de tweede afname van de vragenlijst gemiddeld *hoog* gescoord op de stellingen:

- In mijn lessen kunnen de leerlingen op meerdere momenten eigen keuzes maken in het leerproces (gemiddelde score van 3,7, ten opzichte van een score van 2,5 van de niet-teamteachers en een score van 3,0 in de eerste afname).
- Leerlingen mogen zelf keuzes maken over de plek, het tijdstip en de groepsamenstelling bij het werken aan zelfstandige opdrachten (gemiddelde score van 4,0 ten opzichte van een score van 4,0 bij de niet-teamteachers en een score van 3,0 in de eerste afname)
- Ik bied in mijn les ruimte aan het initiatief van de leerling (gemiddelde score van 4,0 ten opzichte van een score van 4,0 bij de niet-teamteachers en een score van 3,8 in de eerste afname).

Om de gemiddelde score over alle xx stellingen die ruimte bieden betreffen te berekenen heb ik de stelling 'Ik wil gedurende de hele les de regie houden' omgecodeerd. Hoe lager de score op deze vraag, hoe meer flexibel een docent is om in een les ruimte te geven aan zelfsturing bij leerlingen. De gemiddelde score van de eerste afname was voor het onderdeel 'ruimte' 2,9. De gemiddelde score van de teamteachers was in de tweede afname 3,4. Bij de niet-teamteachers was er een gemiddelde score van 2,7.

In vergelijking met de scores van de eerste afname, kunnen we ontdekken dat de teamteachers een ontwikkeling door hebben gemaakt op het gebied van ruimte geven. De niet-teamteachers scoren gemiddeld nagenoeg (0,2 punt lager) hetzelfde bij de tweede afname ten opzichte van de eerste afname.

De docenten die teamteachen hebben in de tweede afname van de vragenlijst gemiddeld opvallend *laag* gescoord op de stellingen:

- Leerlingen mogen bij mij stof overslaan als ze aangeven de stof al te kennen (gemiddelde score van 2,7 ten opzichte van een score van 2,0 bij de niet-teamteachers en een score van 2,8 in de eerste afname).

De standaard deviatie bij deze stelling is 1,15. Er is één docent(teamteacher) geweest die deze stelling met een 4 gescoord heeft, alle andere docenten hebben deze stelling met een 2 gescoord.

- Ik geef de leerlingen verschillende mogelijkheden in opdrachten die ze als huiswerk mee krijgen (gemiddelde score van 2,3 ten opzichte van een score van 1,5 bij de niet-teamteachers en een score van 1,8 in de eerste afname).

Beide stellingen richten zich op ruimte geven aan leerlingen om inhoudelijk zelfgestuurd te werken. De scores laten zien dat er binnen de groep teamteachers minder docenten zijn die deze stelling als 'helemaal niet van toepassing' aanmerken en dus welwillender zijn het ruimte geven aan inhoudelijke zelfsturing.

Toelichtingen van docenten

Docent 1 geeft aan beperkte tijd te hebben voor zijn vak. Als hij meer lestijd had, zou hij gemakkelijker ruimte kunnen bieden aan de leerlingen. Deze docent werkt niet in de werkzaal. Docent 1 geeft ook aan dat meer ruimte niet per se tot meer zelfsturing leidt. Leerlingen vragen wat hem betreft om structuur van de docent. Docent 2 geeft aan dat het geven van ruimte een positief effect heeft. Leerlingen worden hier gemotiveerder van. Sommige leerlingen haken echter af en zijn niet in staat zelfsturend te werk te gaan. Het grootste deel van de leerlingen kan de focus echter

goed bewaren. Docent 3 geeft aan dat het geven van ruimte door docenten noodzakelijk is om als leerling gemotiveerd aan het werk te gaan. Het bieden van een kader blijft tegelijkertijd ook nodig. Zelfsturing is een vaardigheid die wat docent 3 betreft getraind kan worden doordat de docent in een bepaalde mate (meer of minder) de regie neemt voor de leerling. Docent 4 geeft aan dat het geven van ruimte lang niet voor alle leerlingen goed uitpakt. Wat docent 4 betreft is het bieden van een strakke begeleiding noodzakelijk om zelfsturing aan te wakkeren. Docent 5?

Vaardigheden

De docenten die teamteachen hebben in de tweede afname van de vragenlijst gemiddeld *hoog* gescoord op de stellingen:

- Mijn leerlingen kunnen de focus tijdens het zelfstandig werken bewaren (gemiddelde score van 3,3 ten opzichte van een score van 4,0 bij de niet-teamteachers en een score van 3,4 in de eerste afname).
- Mijn leerlingen reflecteren op hun gemaakte opdrachten of toetsen en kunnen zelf aangeven waar ze zich nog in kunnen verbeteren (gemiddelde score van 3,3 ten opzichte van een score van 3,5 bij de niet-teamteachers en een score van 2,6 in de eerste afname).
- Mijn leerlingen zijn in staat om zelfstandig tot een goede onderlinge samenwerking te komen (gemiddelde score van 3,0 ten opzichte van een score van 4,0 bij de niet-teamteachers en een score van 3,8 in de eerste afname).
- Mijn leerlingen organiseren hun werk dusdanig, dat ze de opdracht(en) binnen de gestelde deadline kunnen afronden (gemiddelde score van 3,7 ten opzichte van een score van 2,5 bij de niet-teamteachers en een score van 3,4 in de eerste afname).

De gemiddelde scores van de eerste afname, van de afname bij de teamteachers en niet-teamteachers zijn allemaal 3,0.

Bij de bovenstaande stellingen zien we dat de niet-teamteachers op een aantal stellingen een hogere score hebben gegeven. Mijn inschatting is dat de omgeving waarin wordt lesgegeven hier invloed op heeft. In een regulier klaslokaal heeft een docent gemakkelijk het overzicht over de klas en wanen de leerlingen zich continue onder het toezicht van de docent. Dit is anders in de werkzaal. Tijdens het tweede en derde gesprek met de focusgroep docenten werd aangegeven dat het houden van overzicht moeilijk is en een meer lichamelijke inspanning vraagt. In de gesprekken met de focusgroep leerlingen werd meerdere keren aangegeven dat een aantal leerlingen misbruik maakt van het beperkte toezicht dat de docent kan houden. Deze leerlingen kiezen er dan toch voor om een spelletje te spelen in plaats van zich aan een opdracht te wijden. Het bijsturen en aanleren van een aantal van deze vaardigheden blijkt in een regulier klaslokaal beter tot uiting te komen, omdat de docent gemakkelijker in kaart kan brengen welke leerlingen deze bijsturing nodig hebben dan in de omgeving van de werkzaal.

Bij de stelling 'mijn leerlingen organiseren hun werk dusdanig, dat ze de opdracht(en) binnen de gestelde deadline kunnen afronden' geven de teamteachers ruim een punt meer dan de niet-teamteachers. Ook ten opzichte van de eerste afname hebben de teamteachers een hogere score gegeven. Deze vaardigheid heeft zich bij de leerlingen van de teamteachers dus sterker ontwikkeld.

De docenten die teamteachen hebben in de tweede afname van de vragenlijst gemiddeld *laag* gescoord op de stellingen:

- Mijn leerlingen kunnen zelfstandig een planning opstellen die goed toewerkt naar het beoogde resultaat (gemiddelde score van 2,3 ten opzichte van een score van 2,0 bij de niet-teamteachers en een score van 2,4 in de eerste afname).

Toelichtingen van docenten

Docent 2 geeft aan dat de zelfsturing die leerlingen hebben zich tijdens het schooljaar heeft ontwikkeld. Leerlingen zijn er steeds beter in geworden om irrelevante impulsen te onderdrukken. Voor sommige leerlingen (veelal jongens) blijft dit moeilijk. Ook docent 3 geeft aan dat er een vaste

groep leerlingen is die achterblijft in de ontwikkeling van zelfsturing. De overige leerlingen laten een sterke ontwikkeling zien en kunnen aan het einde van het schooljaar goed zelfgestuurd werken. Docent 3 speelt op deze verschillen tussen leerlingen in door de groep leerlingen die achter blijft meer begeleiding te bieden.

Motivatie

De docenten hebben in de tweede afname van de vragenlijst gemiddeld *hoog* gescoord op de stellingen:

- Het geven van keuzemogelijkheden draagt bij aan de motivatie van mijn leerlingen (gemiddelde score van 4,3 ten opzichte van een score van 3,5 bij de niet-teamteachers en een score van 4,2 in de eerste afname).
- Mijn leerlingen reageren positief op de keuzemogelijkheden die ik ze bied (gemiddelde score van 4,0 ten opzichte van een score van 4,5 bij de niet-teamteachers en een score van 4,2 in de eerste afname).
- Ik zie dat mijn leerlingen met meer plezier aan het werk gaan, zodra ik ze meer ruimte biedt in de lesstof en de manier waarop ze die verwerken (gemiddelde score van 4,3 ten opzichte van een score van 3,5 bij de niet-teamteachers en een score van 3,6 in de eerste afname).

De standaard deviatie bij de stelling: 'meer zelfsturing in de lessen draagt bij aan meer schoolsucces' heeft bij de tweede afname een score van 1,5 bij de teamteachers en 1,4 bij de niet-teamteachers. De antwoorden op deze stelling lopen tussen de docenten onderling sterk uiteen. Vooral docent 3 scoort hier hoog (5/5). De standaard deviatie bij de stelling: 'mijn leerlingen begrijpen de meerwaarde van zelfsturing voor hun leerproces' had bij de eerste afname een score van 1,1. Bij de tweede afname is de waarde van de standaard deviatie 0. Alle docenten hebben hier een score van 3 ingevuld.

De eerste afname kent een gemiddelde score van 3,7. De tweede afname heeft bij de teamteachers een gemiddelde score van 3,8 en bij de niet-teamteachers een score van 3,5. De teamteachers geven niet allemaal op alle stellingen een hoge score. De ene docent is meer uitgesproken dan de andere. De teamteachers laten in deze categorie, ten opzichte van de niet-teamteachers, groei zien.

Differentiatie

De docenten die teamteachen hebben in de tweede afname van de vragenlijst gemiddeld hoog gescoord op de stelling:

- Ik kan per onderdeel het niveau van mijn leerlingen inschatten (gemiddelde score van 3,0 ten opzichte van een score van 4,0 bij de niet-teamteachers en een score van 3,2 in de eerste afname).

De andere stelling in dit onderdeel ('Ik kan in mijn lessen in de werkzaal veel aandacht besteden aan de niveauverschillen tussen leerlingen') heeft een gemiddelde score van 3,3 ten opzichte van een score van 1,0 bij de niet-teamteachers en een score van 2,8 in de eerste afname). De docenten hebben deze stelling met een score van 1 of een 4 gewaardeerd, afhankelijk van de lessituaties van de docenten: sommigen van hen werken niet in de werkzaal en hebben deze stelling met een 1 gewaardeerd.

Toelichtingen van docenten

Docent 2 geeft differentiatie vorm door bij het werken in de werkzaal als docent een specialisatie te kiezen, waar hij zich tijdens de les op richt. De andere aanwezige docent richt zich dan tijdens de les op een ander onderdeel. Zo kan hij de leerlingen gerichter ondersteunen en inspelen op verschillen. Docent 3 geeft aan nu veelal te differentiëren op basis van tempo, onderwerp en manier van verwerken. Daar is in de werkzaal goed de ruimte en mogelijkheid voor. Docent 4 differentieert op basis van niveau van leerlingen. Wanneer hij aan het einde van een hoofdstuk de stof herhaalt,

mogen leerlingen zelf bepalen waar ze wel en geen aandacht aan besteden. Hij stelt ook geregeld groepjes leerlingen samen op basis van het cognitieve niveau.

Onderzoeksvraag

Het onderzoek richtte zich in fase 2 op de vraag *Hoe teamteaching het beste vormgegeven kan worden, zodat het zowel bijdraagt aan het bedienen van de verschillende leerbehoeften van leerlingen door te differentiëren en bijdraagt aan de ontwikkeling van zelfsturing van de leerlingen uit de vwo-brugklassen.*

De resultaten van de tweede afname van de vragenlijst laten zien dat de teamteachers uitgesproken ruimte geven aan zelfsturing van leerlingen, meer dan de niet-teamteachers dat doen. Ook ten opzichte van de eerste afname hebben de teamteachers op het gebied van ruimte geven een ontwikkeling doorgemaakt.

De resultaten op het gebied van 'vaardigheden' laten zien dat de teamteachers en niet-teamteachers gelijk opgaan. Het ontwikkelen van vaardigheden van leerlingen die nodig zijn om tot zelfsturing te komen blijkt in de werkzaal soms moeilijk te zijn, aangezien een docent daar minder overzicht heeft dan in een regulier lokaal. In de gesprekken met de focusgroep docenten is reeds gebleken dat het actief ontwikkelen van deze vaardigheden ook voor de docenten een moeilijke taak is. De intentie was er wel om te differentiëren tussen de leerlingen op grond van de vaardigheden die ze hebben om zelfgestuurd te werken. In de praktijk is echter gebleken dat deze intentie niet vertaald kon worden naar de lessen. De docenten hebben er omwille van de inhoudelijke ontwikkeling van de leerlingen bijvoorbeeld voor gekozen om te differentiëren op grond van de cijfers die de leerlingen behaald hebben.

Op het gebied van 'motivatie' laten de teamteachers een lichte groei zien ten opzichte van de niet-teamteachers en de eerste afname van de vragenlijst.

7.5 Verslag Focusgroep docenten I

Focusgroep – docenten – I – 20/12/2016

Aanwezig: 3 docenten

Verslag door Anna Klerk

22/12/2016

Doel:

- Delen van ervaringen in het werken in de werkzaal op basis van teamteaching tot nu toe.
- De vragen waar we ons in cyclus 1 op richten met elkaar bespreken
- Vervolgstep(en) in kaart brengen.
-

Uit het onderzoeksplan

“In de eerste cyclus richten we ons op de invulling van het concept teamteaching. Wat komt erbij kijken als we zo min mogelijk klassikaal les willen geven? Hoe kunnen we de leerlingen het beste instrueren? Hoe zorgen we ervoor dat de leerling bij binnenkomst gelijk aan de slag kan, zonder direct een docent nodig te hebben? Omdat het werken met teamteaching voor ons grotendeels nieuw is, staan we ook open voor mogelijkheden die we zelf niet voorzien hadden. We richten ons op resultaten op het gebied van werkbaarheid.”

Tijdens deze eerste bijeenkomst van de focusgroep met docenten hebben we de ervaringen met betrekking tot teamteaching en het werken in de werkzaal tot nu toe besproken. De groep docenten is enthousiast met het samen lesgeven begonnen, maar beginnen nu steeds meer de keerzijde hiervan te zien.

“Wat komt erbij kijken als we zo min mogelijk klassikaal willen lesgeven?”

Het werken in de werkzaal wordt als fysiek zwaar ervaren, omdat de docenten hier ten opzichte van een gewoon lokaal meer moeten lopen. Het is minder gemakkelijk om er overzicht te houden en het is zoeken naar een goede logistiek.

“Hoe kunnen we de leerlingen het beste instrueren?”

De vraag die opkomt is: hoe zorgen we ervoor dat de leerlingen op het juiste moment op de goede plek zijn in de zaal?

Voortgang

Het écht samen lesgeven is nog niet echt van gang gekomen. De uren aardrijkskunde zijn gelijk geschakeld, de werkzaal en een theorielokaal zijn beschikbaar en de eerste kleine stappen zijn gezet. Docent 1 en Docent 2 hebben al een keer samen lesgegeven in de werkzaal. Omdat docent 3 nog een opdracht moest afronden kon hij niet aanhaken. Van dit verschil is ook mooi gebruik gemaakt: een aantal leerlingen uit de klassen van docent 1 en docent 2 hebben de leerlingen uit de klas van Docent 3 geholpen bij het afronden van de opdracht.

Docent 1 heeft de afgelopen weken ook vaak alleen in de werkzaal lesgegeven. Hij heeft de groep al meerdere keren binnen zijn lessen ingedeeld naar niveau. Een deel van de leerlingen was zelfstandig aan het werk; de overige leerlingen kregen instructie op niveau door Docent 1. Docent 1 geeft aan dat hij ontevreden was over de vorderingen die een groot deel van de leerlingen tijdens het zelfstandig werken gemaakt hadden. Deze leerlingen gebruiken de vrijheid die ze krijgen verkeerd. De docenten zien in dat zelfsturing een belangrijk onderdeel is van een goede manier van werken met meerdere docenten en klassen tegelijkertijd.

De docenten hebben afgesproken om in de kerstvakantie bij elkaar te komen om een nieuw project voor na de vakantie op te zetten en meer gebruik te maken van het feit dat ze met drie docenten zijn en de groep dus flexibeler kunnen indelen. Een idee hiervoor is dat de leerlingen worden ingedeeld op grond van de zelfsturing die ze de afgelopen weken hadden laten zien. Leerlingen die veel zelfsturing hebben laten zien, kunnen veelal zelfstandig aan het werk gaan. De andere groepen krijgen meer begeleiding in het ontwikkelen van zelfsturend vermogen.

Voor het volgende gesprek

- Wederom reflecteren op de vragen uit het onderzoeksvoorstel
- Ervaringen delen en in kaart brengen welke voorwaarden er bestaan voor werken op basis van zelfsturing in de werkzaal.

7.6 Verslag focusgroep docenten II

Focusgroep – docenten – II – 21/3/2017

Aanwezig: Docent 2 van Midden, Docent 3 Bol, Docent 1 de Bock

Verslag door Anna Klerk

13/4/2017

Doel:

- Delen van ervaringen in het werken in de werkzaal op basis van teamteaching tussen kerst en de voorjaarsvakantie.
- Verbeteringen voor cyclus II bepalen op basis van de ervaringen uit cyclus I. Deze verbeteringen richten zich op het versterken van differentiatie en zelfsturing in de werkzaal.

Uit het onderzoeksplan

“In de tweede cyclus willen we verder invulling geven aan onze bevindingen uit de eerste cyclus. We willen verbeteringen in de invulling van teamteaching doorvoeren en actief de leerling betrekken bij ons ontwikkelproces. Welke ervaringen hebben zij in de eerste cyclus gehad? Hoe bevalt het werken met meerdere docenten hen in de werkzaal?”

“Hoe hebben jullie in de periode tussen de kersts- en voorjaarsvakantie invulling gegeven aan teamteaching?”

De docenten zijn bezig geweest met een lessenserie over het weer. Deze hebben ze herschreven voor teamteaching in de werkzaal. Het geven van de serie is echter zwaarder gevallen dan gedacht. De docenten zijn niet per se uitgeput uit de les: het is minder vanzelfsprekend. De meerwaarde van teamteaching is deze periode voor hen minder vanzelfsprekend. De docenten zijn tegen veel logistiek gedoe aangelopen. Het is voor hen duidelijk geworden dat teamteaching met drie klassen te hoog gegrepen is. Het is met drie klassen onmogelijk om alle leerlingen tegelijk een instructie te geven, waardoor het geven van een procesinstructie al om een flinke logistieke inspanning vraagt. De docenten hebben ook op een ander niveau moeite gehad met de logistiek. Het is bijvoorbeeld meerdere keren gebeurd dat de roostermakers op het laatste moment een wijziging doorvoerden in het rooster van één van de docenten. Daarmee kwam de voorbereide les telkens in het geding. De docenten zien de meerwaarde nu in de mogelijkheid om verschillende groepen te maken met leerlingen uit alle klassen. Op deze manier hebben ze de afgelopen weken beter vorm kunnen geven aan differentiatie. Een andere belangrijke meerwaarde is dat de docenten elkaar konden opvangen (bij lesuitval vanwege absentie) en dat de docenten telkens werden uitgedaagd om kritisch naar hun lessen te kijken en deze goed vorm te geven.

“Op welke manier hebben jullie zelfsturing gestimuleerd?”

Het project over het weer is voor de leerlingen zelfstandig te doorlopen. De docent is daarmee in het lesmateriaal overbodig gemaakt. Toch merken de docenten dat een klassikale terugkoppeling nodig blijft.

De manier van werken aan de opdrachten is deze periode ook verbeterd. De normale groepsvorming is doorbroken, doordat de leerlingen werden verdeeld in drie grote groepen met elk één kleur. Vervolgens moesten de leerlingen groepjes van drie maken. In elk groepje moest elke kleur vertegenwoordigd zijn. De indeling op basis van kleuren hebben de docenten gemaakt. De kleur staat voor het ingeschatte niveau van de leerling. Deze manier van groepsvorming heeft ertoe geleid dat leerlingen ook met diverse niveaus van zelfsturing hebben samengewerkt. De leerlingen met minder zelfsturing werden gecorrigeerd door andere leerlingen in de groepjes.

“Uit het gesprek met de leerlingen is gebleken dat zij behoefte hebben aan meer kaders. Hoe kunnen we hier invulling aan geven?”

De docenten zien het zitten om met een soort reglement te werken in de werkzaal. De huisregels moeten hierin het liefst kort, aanvaardbaar, duidelijk en door leerlingen zelf worden geformuleerd.

“Kunnen jullie in de aardrijkskundelessen door het werken op basis van teamteaching beter invulling geven aan differentiatie? En zo ja: hoe dan?”

De docenten hebben stappen gezet in de groepsindeling van de leerlingen, maar vanwege de veelal logistieke belemmeringen zijn ze hier niet verder in gekomen. Daarom hebben de docenten afgesproken dat voortaan de klassen 1v2 en 1vk samen werken in de werkzaal. Klas 1v1 krijgt weer aardrijkskunde les in een gewoon lokaal.

“Welke (ontwikkel)behoefte bestaat er bij jullie voor de lessen aardrijkskunde in de werkzaal met drie docenten?”

De docenten hebben besloten om niet meer met drie docenten samen te werken. Docent 3 Boll(1v2) en Docent 2 van Midden(1vk) gaan samen verder in de werkzaal. Docent 1 de Bock geeft weer ‘gewoon’ les aan 1v1. In klas 1vk willen de docenten de komende periode specifiek inzetten op individuele coaching.

Voor het volgende gesprek

- Reflecteren op doorgevoerde veranderingen: het werken met twee docenten en twee klassen (in plaats van drie) en de opbrengst van het reglement.
- Resultaten in kaart brengen.

7.7 Verslag focusgroep docenten III

Focusgroep – docenten – III – 21/6/2017

Aanwezig: 2 docenten

Verslag door Anna Klerk

21/06/2017

Doel:

- Terugblikken op de ontwikkelingen van het afgelopen jaar
- Resultaten van het werken op basis van teamteaching in kaart brengen
- Ontwikkelperspectief vaststellen.

Sinds de herfstvakantie geven drie docenten in samenwerking de lessen aardrijkskunde aan de brugklas. Omdat een docent een operatie heeft ondergaan en wellicht niet voor het einde van het schooljaar terug is, voer ik dit gesprek met twee docenten.

“Wat was de beginsituatie van de leerlingen op het gebied van zelfgestuurd werken?”

Docent 1: “Voor de herfstvakantie hebben we de leerlingen amper lesgegeven. Dus de vergelijking gaat over andere leerlingen. Andere klassen. In het algemeen geldt dat de docent tijdens de klassikale lessen de regie heeft.”

Docent 2: “De docent bepaalt dan de volgorde en het tempo. Het gedrag van de leerlingen laat zien dat een deel het prettig vindt om aan de hand genomen te worden en een ander deel liever de eigen gang gaat. Zeker in de loop van de leerjaren zie ik dat leerlingen steeds meer zelfstandigheid vragen. In de klassikale lessen wordt er weinig zelfsturing van leerlingen gevraagd. De leerlingen werken bijvoorbeeld 10 minuten aan zelfstandige opdrachten en dan bespreken we die. Grotere zelfstandig door te werken opdrachten leiden vooral bij jongens, elke klas heeft wel zo’n groepje, in structuurloos bezig zijn.”

“Wat was de beginsituatie van de docenten op het gebied van differentiatie?”

Docent 1: “In de eerste weken van het schooljaar hebben de brugklassen gewerkt aan een hoofdstuk dat gaat over het gebruik van kaarten en de atlas. Dat is een sterk gestructureerde module.”

Docent 2: “Ik heb lesgegeven aan een homogene brugklas vwo. In de inhoud heb ik niet gedifferentieerd. Leerlingen moeten de opdrachten doen en ik help de leerlingen die een vraag hebben. De leerlingen die het zelf goed kunnen volg ik af en toe, maar werken veelal zelf. Het initiatief om om hulp te vragen, ligt bij de leerling.”

Docent 1: “Zo doe ik dat ook. Ik vond het prettig om de groep eerst in klassikale setting les te geven. Zo leer ik de dynamiek in de klas kennen en krijgt de klas het idee dat ze als groep ergens naartoe werken. Dit idee is voor de klas, maar ook voor bij, in een teamteaching-les ongrijpbaar.”

“Welke activiteiten hebben jullie sinds de herfstvakantie ondernomen om de zelfsturing te bevorderen?”

Docent 2: “Vanaf de herfstvakantie bestaan de lessen uit een korte instructie en het werken in groepjes aan de opdrachten voor aardrijkskunde. Tijdens dit zelfstandig werken hebben we veel aandacht voor deze groepjes. We letten dan op de samenwerking, of iedereen actief is en de stof begrijpt en tot zich neemt. Op de tweede plaats letten we op de inhoud en de kwaliteit van de opdrachten. Ik vind het lastig om met de leerlingen op te gaan die achterblijven in zelfsturing. Ik vraag me af of ik er meer bovenop moet zitten. Ik heb de lijntjes met deze leerlingen vaak kort gehouden en hen bewust meer gesproken.”

Docent 1: “Ik ben geneigd om de zelfsturing te beperken. Bij deze leerlingen maak ik de kaders waarbinnen ze keuzes kunnen maken kleiner en help ik hen op weg met organiseren. Ik maak bijvoorbeeld afspraken met deze leerlingen over wat ze aan het einde van de les gedaan moeten hebben. Ik merk niet dat de inhoud van het werk van de leerlingen hier zo snel beter van wordt. Ik zie wel dat de leerlingen met de opdrachten aan de slag gaan. De nadruk in de begeleiding ligt dus vaak meer op het proces, dan op de inhoud.”

Docent 2: “Ik had gehoopt dat het bevorderen van zelfsturing bij leerlingen zich zou vertalen in een hogere kwaliteit van de inhoud van de opdrachten die leerlingen maken. Ik zie twee voornamelijke rollen in mijn werk: allereerst het overdragen van aardrijkskundige kennis. Ten tweede het overdragen van de juiste attitude waarmee leerlingen aan het werk gaan. Die inhoud vind ik ontzettend belangrijk. Met klassikaal lesgeven komt er voor mijn gevoel meer van de inhoud over, dan wanneer leerlingen deze inhoud zelf moeten ontdekken. De meerwaarde van teamteaching zie ik wel in de tweede rol die ik heb beschreven. Door met meerdere klassen en docenten samen te werken, is het beter mogelijk om de samenwerking op gang te helpen, om aandacht te besteden aan het organisatievermogen van leerlingen en de leerlingen te ondersteunen in het ontwikkelen van zelfsturing. Vroeger had ik geen tijd om daaraan aandacht te besteden. Nu kan ik daar wel met leerlingen mee aan de slag.

Docent 1: “Op organisatorisch niveau hebben we niet veel gedaan met het bevorderen van zelfsturing. We hebben de groepjes van leerlingen bijvoorbeeld samengesteld op basis van hun eigen keuze, toeval of de hoogte van hun cijfers. We zien overigens wel vaak een verband tussen het cijfer en de mate van zelfsturing. Omdat we het moeilijk vinden om zelfsturing te meten, zijn we hier niet veel mee bezig geweest.”

“Welke activiteiten hebben jullie sinds de herfstvakantie ondernomen om differentiatie te bevorderen?”

Docent 2: “Op de inhoud hebben we nauwelijks gedifferentieerd. Op het proces wel. In de opdrachten zaten keuzemogelijkheden voor leerlingen verwerkt. Zo kon de leerling wel zelf een route kiezen die paste bij de leerbehoefte. Daarnaast hebben we de vorm van de opdrachten veelal vrij gelaten.

Docent 1: “We hebben gezien dat sommige leerlingen zich te pletter werken omdat ze het leuk vinden en/of faalangstig zijn. Anderen maken zich er te gemakkelijk vanaf. Bij de toets blijkt dan dat meisjes die de stof eerst niet begrepen, toch een goed cijfer hebben gehaald omdat ze zich hebben vastgebeten in de stof. Er blijft een aantal leerlingen bestaan die zwak scoren.”

“Welke resultaten hebben jullie de afgelopen maanden behaald?”

Docent 2: “We hebben inzicht gekregen in wat teamteaching behelst, inzicht in de uitdagingen die nog voor ons liggen.”

Docent 1: “Vroeger ontvingen we een homogeen eindproduct. Nu is dat heterogeen. Sommige leerlingen scoren een stuk hoger dan wij verwacht hadden. Tegelijkertijd blijft er een groep leerlingen achter en ervaren we dat het samen lesgeven soms rommeliger verloopt. Ik vind het prettig om gestructureerd te werken, en dat lukt op deze manier soms minder goed. Het is namelijk een andere manier van lesgeven, en die heb je niet zomaar in de vingers.”

Docent 2: “De cijfers vertellen nu meer dan alleen de kennisbasis. De cijfers gaan ook over de mate van organisatievermogen en samenwerking. Daar geven we de leerlingen actief feedback op. We bespreken met de leerlingen waar ze succes kunnen boeken. Deze aandacht kunnen we voor het proces hebben, omdat we samen lesgeven.”

“Welke tips en tops kunnen we aan andere geïnteresseerden meegeven?”

Docent 1: “Allereerst: ga het gewoon doen.”

Docent 2: “Zorg ervoor dat je met je collega bespreek wat je samen wil bereiken. Wat betreft inhoud en wat betreft vorm. Denk ook na over zelfsturing rondom feedback: wanneer leerlingen ook daarvoor verantwoordelijk zijn, kunnen ze pas helemaal zelfgestuurd werken. Omdat de beoordeling vooral in handen ligt van de docent, kan de leerling maar voor 70% zelfgestuurd werken. De beoordeling is een belangrijk deel van het leerproces en ook daarvoor kan de leerling verantwoordelijkheid nemen. Zeker als je wil dat de leerling volledig zelfgestuurd werkt. De leerling kan zelf verantwoordelijkheid over de beoordeling nemen, door de docent hier actief over te bevragen en een deel van de beoordeling zelf uit te voeren.”

Docent 1: “Het is Top om op een hele andere manier moet onderwijs en leerlingen bezig te zijn. Dat houdt je scherp. Het is ook mooi om van ervaren collega’s te kunnen leren en samen te werken aan de inhoud.”

7.8 Verslag focusgroep leerlingen I

Focusgroep – leerlingen – I – 10/1/2017

Aanwezig: zes brugklasleerlingen uit 1v1, 1v2 en 1vk (dakpanklas vwo/havo)

Verslag door Anna Klerk

17/1/2017

Doelen

- Delen van ervaringen in het werken in de werkzaal op basis van teamteaching tot nu toe.
- Bespreken van ervaringen op het gebied van zelfsturing
- Bespreken van mogelijke verbeterpunten
- Bespreken van voorwaarden waaraan voldaan moet worden om vervolgens goed (zelfgestuurd) te kunnen werken in de werkzaak

Uit het onderzoeksplan

“Gedurende de eerste cyclus vinden er drie gesprekken plaats met een focusgroep van leerlingen uit de drie brugklassen. De eerste twee gesprekken richten zich op de invulling van het werken in de werkzaal en hoe de leerlingen dit ervaren. In het laatste gesprek is er expliciet aandacht voor de bijdrage die het werken in de werkzaal levert aan zelfsturing en differentiëren.”

Ervaringen in de werkzaal

- Hoe ervaren jullie het werken in de werkzaal?

Leerling A: “Je kunt er fijn werken. Er is veel vrijheid. Soms is er te veel vrijheid en raak ik afgeleid door andere leerlingen.” Leerling B: “Je kunt meer en beter samenwerken in de werkzaal.” Leerling C: “Het is leuk dat je er met meerdere klassen aan het werk kunt gaan.” Demi: “je kunt er rondlopen, dat vind ik prettig. Het is soms ook onrustig en ik word dan gestoord door anderen.” Lisa: “Bij sommige lessen in de werkzaal is er te weinig controle. Jongens doen dan meer spelletjes. Als de docent dan in de buurt komt, doen ze weer alsof ze gewoon aan het werk zijn gegaan.” Leerling A: “Ik vind het fijn dat ik veel zelf mag bepalen in de werkzaal. Als er drukke kinderen om me heen zijn, dan

ga ik zelf op zoek naar een andere plek waar ik beter kan werken.” De leerlingen gaven aan dat sommige leerlingen afleiding zoeken om stoer of grappig te doen. Je kunt je eigenlijk niet vervelen in de werkzaal: er is altijd wel iets te doen. In een gewoon lokaal moeten de leerlingen doen wat de docent zegt. Dat is in de werkzaal anders en wordt over het algemeen als zeer prettig ervaren.

- Hoe zou je nog beter kunnen werken in de werkzaal?

Leerling A: “Het zou fijn zijn als er duidelijke regels zijn die vertellen wat wel en niet mag.” Een aantal leerlingen vervolgde al snel dat de opdracht ook een groot aandeel heeft in de werkhouding van de leerlingen: als er een duidelijke opdracht (waarmee je écht zelfstandig aan de slag kunt gaan) en een duidelijke instructie is geweest, dan zijn de klassen rustiger. De opdracht die gegeven wordt moet dus aan de voorwaarde voldoen dat leerlingen hier helemaal zelfstandig mee aan de slag kunnen gaan. Daarnaast geven de leerlingen aan dat het wellicht toch een goed idee zou zijn als leerlingen straf krijgen wanneer ze zicht niet aan de regels houden. Leerling D reageert hierop: “Misschien moet u ze geen straf geven, maar juist de kinderen belonen die zich goed gedragen en hard werken.”

- Jullie kunnen goed zelfgestuurd werken. Wat moet er gebeuren om de zelfsturing van andere leerlingen te bevorderen?

De leerlingen bleven erbij dat het schetsen van kaders met een paar basisregels wel prettiger zou zijn. Het is nu nog onduidelijk wat er wel en niet kan en mag in de zaal. Ze gaven al snel aan dat “dreigen met straf niet werkt”.

Conclusie

- Het viel me in het gesprek op dat het werken in de werkzaal zeer goed gaat, bij leerlingen die van nature een goede afweging kunnen maken in de keuzevrijheid die ze krijgen. Bij de leerlingen die daar moeite mee hebben, geeft de vrijheid te veel ruimte en maken ze hier misbruik van.
- De leerlingen hebben behoefte aan duidelijke kaders die beschrijven welk gedrag er van een leerling verwacht wordt in de werkzaal.
- De opdrachten die gegeven worden moeten helemaal zelfstandig door leerlingen gemaakt kunnen worden. De leerlingen moeten tijdens het werken niet meer afhankelijk zijn van de docent. De docent moet rond kunnen lopen om kleine vragen te beantwoorden en de voortgang in kaart te brengen.
- Reflectie bij leerlingen over hun manier van werken moet aangewakkerd worden. Vanuit deze reflectie kan de leerling ontwikkelpunten opstellen en zich trainen in zelfgestuurd werken.

Voor het volgende gesprek

- Terugblikken op de opdracht die de leerlingen voor aardrijkskunde hebben gedaan (waarbij er veel aandacht is voor differentiatie en zelfsturing)
- Reflecteren op de mogelijk opgestelde kaders voor het werken in de werkzaal
- Nieuwe verbeterpunten in kaart brengen

7.9 Verslag focusgroep leerlingen II

Focusgroep – leerlingen – II – 11/4/2017

Aanwezig: zes brugklasleerlingen uit 1v1, 1v2 en 1vk (homogene en heterogene vwo-havo klassen)

Verslag door Anna Klerk

13/4/2017

Doelen

- Delen van ervaringen in het werken in de werkzaal op basis van teamteaching vanaf de kerstvakantie tot heden.
- Bespreken van mogelijke verbeterpunten
- Ideeën uitwisselen voor huisregels werkzaal

Uit het onderzoeksplan

“In de tweede cyclus willen we verder invulling geven aan onze bevindingen uit de eerste cyclus. We willen verbeteringen in de invulling van teamteaching doorvoeren en actief de leerling betrekken bij ons ontwikkelproces. Welke ervaringen hebben zij in de eerste cyclus gehad? Hoe bevalt het werken met meerdere docenten hen in de werkzaal?”

“Vanaf de kerstvakantie hebben jullie bij aardrijkskunde gewerkt aan opdrachten over het weer. De opdrachten waren dit keer zo gemaakt dat ze zelfstandig te doorlopen waren. Wat is jullie ervaring hiermee?”

Leerling A: We hebben meer les gekregen van verschillende docenten. Die afwisseling was prettig.

Leerling B: We hebben gewerkt in groepjes met drie leerlingen, ook dat werkte prettig. Het waren

ook leerlingen uit andere klassen. Leerling C: de variatie in het werken met verschillende docenten

en verschillende leerlingen werkte goed. Leerling B: het werken met verschillende docenten was

soms ook verwarrend: de docenten zeggen afzonderlijk andere dingen en leggen de stof verschillend uit.

“Hoe werd je in de lessen aardrijkskunde gestimuleerd om zelfgestuurd te werken en hoe ging je daarmee om?”

Leerling A geeft aan dat de docenten beter op de leerlingen zouden moeten letten. Er worden

namelijk nog veel spelletjes gespeeld. Leerling B geeft aan dat ze graag een blokkade voor de

spelletjes op de iPad wil tijdens de lessen. Leerling D vertelt dat hij in de werkzaal minder last heeft

van andere leerlingen die afgeleid zijn. In de klas kun je gemakkelijk op de iPad van een ander kijken.

In de werkzaal ben je meer met je eigen opdrachten bezig. Leerling E geeft aan dat de docenten het

niet altijd door hebben als leerlingen een spelletje doen. Zeker niet in de werkzaal. De leerlingen zijn

het uiteindelijk wel met elkaar eens dat de werkzaal zorgt voor betere resultaten. Omdat de

leerlingen meer vrijheid hebben, moeten ze er echt zelf voor kiezen om aan de slag te gaan. Als ze

eenmaal werken, wordt er ook echt goed gewerkt. Ze hebben meer plezier in het werken in de

werkzaal ten opzichte van een normaal lokaal. Daarnaast worden de leerlingen in de werkzaal

minder afgeleid door wat andere leerlingen op hun iPad doen. Leerling F geeft nog als aanvulling dat

een teveel aan vrijheid wel een gevaar blijft.

“In de lessen nieuwe media hebben jullie de afgelopen tijd een grote verandering gemerkt: je hebt in een carrousel verschillende opdrachten gemaakt. Welke onderdelen hiervan bevielen je goed en zou je willen overnemen naar andere lessen?”

Leerling D vertelt dat de opdrachten helemaal zelfstandig gemaakt konden worden. Hij kon het

overzicht makkelijk raadplegen via de app Showbie. Leerling C heeft veel gehad aan de duidelijke

planning. Leerling E geeft aan dat de klas echt stappen heeft gemaakt in zelfsturing. Het heeft

geholpen dat de leerlingen eens per les mochten ‘resetten’: 5 minuten iets heel anders doen op de

tribune in de werkzaal. Daardoor kon hij de rest van de les beter werken aan de opdrachten. Leerling

A geeft aan dat er op de verwarming nog steeds buiten de reset-tijd om spelletjes werden gedaan.

Leerling C vond het prettig dat je met een deel van de groep aan één opdracht werkte. Die groep zat

ook altijd bij elkaar in de zaal. Daardoor zijn de mensen om je heen allemaal met hetzelfde bezig en

kan ze zich beter concentreren. Leerling A vond het prettig dat ze de docent om hulp kon vragen, die

haar de opdracht het beste uit kan leggen. De ene vraag stelt ze aan de ene docent, de andere vraag

aan de andere. De leerlingen zijn het erover eens dat de reset-tijd erg prettig werkt. Zo kunnen ze

hun afleiding beter sturen. Ook het werken in de verschillende zones in de zaal is prettig. Dat scheelt

een hoop heen en weer geloop. Iedereen is dan met dezelfde opdracht bezig.

“Welke afspraken zouden jullie willen maken om het werken in de werkzaal beter te laten verlopen?”

- Spelletjes doe je tijdens de reset-tijd. Verder niet.
- Je blijft in je eigen zone (hoge tafels/ tafels onder de wolken/ lage tafels met wiebelkrukjes)

- Je maakt geen geluidsoverlast (niet schreeuwen door de zaal en oortjes gebruiken als je een filmpje kijkt op je iPad)

“Welke andere ideeën hebben jullie om nog beter zelfstandig te kunnen werken in de zaal?”

De leerlingen kwamen met een gebruik van hun basisscholen. Daar had elke leerling een dobbelsteen op tafel met verschillende kleuren. Als de dobbelsteen op rood ligt, betekent dat: niet storen. Op oranje: je mag wel een vraag stellen. Groen: ik kan je vragen beantwoorden en vind het goed als je me stoort. Ook had de dobbelsteen een vraagteken. De leerling legt deze kant boven als hij of zij iets aan de docent wil vragen. De leerlingen zouden het werken met zo'n dobbelsteen erg prettig vinden, omdat ze nu nog vaak gestoord worden door andere leerlingen tijdens het werken. Zo kunnen ze ook bewust keuzes maken in deze afleiding.

Voor het volgende gesprek

- Reflecteren op de introductie van de huisregels voor de werkzaal. Welk effect hebben de leerlingen hiervan gemerkt?
- Reflecteren op het gebruik van de dobbelstenen (die we komende weken zullen maken). Hoe heeft dit geholpen tijdens de zelfsturing?
- Resultaten van het werken in de werkzaal op basis van teamteaching in kaart brengen.

7.10 Verslag focusgroep leerlingen III

Focusgroep – leerlingen – III – 12/7/2017

Aanwezig: zes brugklasleerlingen uit 1v1, 1v2 en 1vk (homogene en heterogene vwo-havo klassen)

Verslag door Anna Klerk

18/7/2017

Doel:

- Terugblikken op de ontwikkelingen die de leerlingen het afgelopen jaar doorgemaakt hebben op het gebied van zelfsturing
- Resultaten van het werken op basis van teamteaching in kaart brengen

Dit gesprek met de leerlingen vond plaats aan het einde van het schooljaar. De leerlingen hebben alle projecten en opdrachten ingeleverd en ook alle toetsen zijn gemaakt. We blikken terug op de ontwikkeling van het werken in de werkzaal op basis van teamteaching en hoe de leerlingen dat hebben ervaren. De leerlingen zijn tijdens de lessen aardrijkskunde en nieuwe media in aanraking gekomen met teamteaching. In beide lessen is aandacht geweest voor de ontwikkeling van zelfsturing bij de leerlingen.

“Wat verstaan jullie onder zelfgestuurd werken?”

Leerling A: ‘Dat je werkt aan een opdracht en weet wat het doel daarvan is. Dat je niet ondertussen uitleg krijgt. Dat je zelfstandig werkt en je goed kan richten op wat je doet. Zelfgestuurd werken is ook dat de opdracht je stuurt tijdens het werken.’

Leerling F: ‘Dat je zelf kan doen wat je wil gaan doen en dat je daar verantwoordelijk voor bent. Dus je kunt bijvoorbeeld zelf een vorm voor de opdracht kiezen en de plek waar je daaraan werkt.’

“Onder zelfgestuurd werken verstaan we voor dit onderzoek de mogelijkheid van leerlingen om zelfstandig een opdracht te doorlopen. Daarbij hoort dat de leerling controle heeft over afleiding, weet wat hij/zij moet doen als iets even niet lukt en zelf verantwoordelijkheid neemt voor het leerproces.

Hoe was jullie vermogen tot zelfsturing vlak na de herfstvakantie, toen we begonnen met het werken in de werkzaal en teamteaching?”

Leerling B: 'In het begin ging het soms wel goed, en soms niet. Ik kon goed zelf aan het werk gaan, ik had niet veel uitleg nodig. Maar het was ook wennen. Zeker in het begin raakte ik snel afgeleid en deed ik daar niet zoveel tegen. Ik liet me ook afleiden.'

Leerling C: 'Aan het begin was het erg wennen. Ik kon ineens zelf bepalen

"Hoe was jullie zelfsturing aan het begin van het werken in de werkzaal? (vanaf de herfstvakantie)"

Leerling B: 'Soms ging het goed, soms niet. Ik kon bijvoorbeeld goed zelf aan het werk, zonder veel uitleg nodig te hebben. Het was ook wennen aan het begin. Soms werd ik teveel afgeleid. Daar deed dan ook ik niet zoveel aan.'

Leerling C: 'Aan het begin was het erg wennen. Dat je ineens zelf kon bepalen wat je ging doen en waar je dat ging doen. Ik zocht vaak een rustige plek op. Aan het begin was het erg wennen: we kregen andere opdrachten en hadden meer vrijheid. Ik liep er tegen aan dat ik te veel vrijheid had. Maar na een tijdje had ik mijn draai wel gevonden. Ik werk wel altijd netjes en gedreven om een hoog cijfer te halen.'

Leerling A: 'Aan het begin van het jaar hadden we de carrousel met opdrachten. Het was erg wennen om van een busopstelling naar zo'n grote ruimte te gaan. In zo'n grote ruimte is er soms ook onrust. Ik ging ook wel met andere praten en was niet altijd met de opdracht bezig.'

Leerling B: 'In die eerste reeks opdrachten raakte ik bij minder leuke opdrachten sterker afgeleid.'

Leerling D: 'Aan het begin van het schooljaar, toen we nog in het computerlokaal werkten, was je erg afgeleid. In de werkzaal is er meer ruimte en vrijheid. Er was ook veel onrust in het begin. Ik ging toen ook gewoon werken. Andere leerlingen gebruikten de vrijheid om spelletjes te doen. Dat deed ik niet, maar ik had wel last van de geluiden daarvan.'

Leerling E: 'De lessen aan het begin van het jaar waren in een muf computer lokaal. Daarna kregen we les in de werkzaal: een grote bom van kleuren en vrijheid. Je kon spelletjes doen wanneer je wilde. Maar je raakt ook afgeleid als iemand anders een spelletje doet. Meestal werkte ik met een groepje aan een tafel en overlegde ik met hen. Ik probeerde niet op de afleiding van anderen te letten. Later kregen we de reset tijd en was het legaal om te gamen. Dat hielp goed: er werden minder spelletjes tijdens het werken gedaan.'

Leerling F: 'Mijn zelfsturing was in het begin niet zo goed. Andere mensen zijn om je heen bezig en ik had moeite om me te concentreren. Het was wennen. De drukte om je heen, alle kleuren en beweging. We werkten meer in groepjes. Dat vond ik fijn. Ik had wel moeite om bij de opdracht te blijven. Ik was soms erg afgeleid, maar als de leraar langskwam dan ging ik weer aan het werk.'

Leerling A: 'In een gewoon lokaal stel ik minder snel vragen. Ik stel liever vragen in de werkzaal dan in een gewoon lokaal. Ik vind het dan makkelijker om de docent aan te spreken.'

Leerling B: 'Bij AK willen de mensen graag doorwerken. In een lokaal met busopstelling houden die vragen het werken voor de andere leerlingen op. Dat is anders in de werkzaal: dan is iedereen bezig en worden de vragen alleen aan de docent gesteld.'

"Hoe is jullie ervaring aan het einde van het schooljaar? Ben je beter geworden in zelfgestuurd werken?"

Leerling F: 'Veel beter. Ik kan me beter concentreren. Ik ben nu gewend en ik heb trucjes gevonden waardoor ik beter op de taak gericht blijf. Dat was in het begin van het jaar nog zoeken. Die trucjes zijn bijvoorbeeld om af en toe een pauze te nemen, als je iets niet snapt doorgaan met iets anders en later aan de docent vragen. Ook helpt het mij om af en toe van plek te verwisselen. Zo blijf ik geconcentreerd.'

Leerling A: 'Bij Nieuwe Media heeft iedere opdracht een eigen hoek. Bij elke nieuwe opdracht kon je een nieuwe start maken. We moesten altijd terugblikken op waarom een opdracht goed of juist niet goed ging zodat we dat in een volgende opdracht beter zouden kunnen doen. Samenwerken met anderen en iedere keer een andere plek kiezen, hebben me geholpen om me beter te concentreren. Ik werk het liefst aan de hoge tafels. Nu laat ik me niet meer afleiden en houd ik me bezig met mijn eigen opdracht. Ik heb steeds meer zelfvertrouwen gekregen en ruimte

gekregen om dat te doen. Eerst wist ik niet waar ik moest beginnen bij een nieuwe opdracht. Nu weet ik steeds beter wat er verwacht wordt en doe ik dat automatisch.'

Leerling B: 'Ik heb nu meer besef van de tijd die ik heb. In het begin kon ik dat minder goed inschatten. Dan besteedde ik te veel tijd aan sommige opdrachten. Mijn concentratie is nu ook beter. Bij een vervelende opdracht denk ik nu dat ik daarna iets kan doen dat ik wel leuk vind. Dan kan ik beter de niet leuke opdracht wel snel afmaken. Omdat ik meer ervaring heb met deze manier van werken, kan ik het ook beter.'

Leerling A: 'De docenten zeiden dat als we goed werkten, dat de opdracht dan in de les af zou kunnen komen. Dan wilde ik het ook altijd afmaken. Het helpt als iets niet pas over heel veel weken af hoeft, maar gewoon aan het einde van de les.'

Leerling C: 'Je krijgt al snel dat je eraan went en dat je vertrouwen krijgt in jezelf. Iedere keer heb ik op dezelfde plek gewerkt. Ik heb geprobeerd voor de opdrachten om zoveel mogelijk tijdens de les te doen. Als iets dan niet lukte, dan vroeg ik het aan de docent. Als ik thuis iets snapte vroeg ik het aan mijn moeder. Afleiding van anderen kon ik steeds beter negeren.'

Leerling D: 'Het gaat veel beter. Aan het begin ging ik met een te grote groep aan een tafel zitten. Later werkte ik met een kleinere groep en stelden we onze vragen aan een docent. We lazen de opdracht goed door en gingen het dan maken. Het lukte mij steeds beter om geconcentreerd te blijven en de opdrachten in de les af te maken.'

Leerling E: 'Aan het begin denk je : Er is veel vrijheid dus ik ga rustig aan doen. Ik heb geleerd van mijn fouten. Ik weet nu dat ik beter kan doorwerken tijdens de les zodat ik het thuis niet meer hoeft af te maken. Ik heb geleerd om met de vrijheid om te gaan. Ik weet nu dat het niet handig is om de vrijheid te misbruiken door veel spelletjes te doen of door te kletsen.'

Leerling F: 'Je wil wel vrijheid, maar geen slechte vrijheid. Goede vrijheid is gewoon lekker werken.'

"Hoe was de zelfsturing van andere leerlingen vanaf de herfstvakantie?"

Leerling D: 'Aan het begin van het jaar was zowat iedereen een spelletje aan het spelen. Nu zijn de meesten goed aan het werk.'

Leerling F: 'Ik denk wel dat we meestal alleen de negatieve dingen zien. Dan lijkt het alsof sommigen niet hard werken, terwijl ze dat wel doen.'

Leerling B: 'Het ligt eraan naast wie je zit. Sommige jongens blijven alleen spelletjes doen. Bij andere leerlingen wordt het te gezellig aan tafel.'

Leerling E: 'De ontwikkeling die wij hebben gehad, hebben de andere leerlingen ook gehad.'

"Hoe hebben de docenten je geholpen om zelfgestuurd te werken?"

Leerling B: 'Door een planning te geven. Zo hadden we meer structuur. Ik wil dan gewoon werken volgens die planning: dat week 1 in week 1 af is.'

Leerling A: 'Ook door je vrijheid te geven. Je gaat zelf op een manier werken die je prettig vindt. De leraar past zich daar ook aan aan. In de werkzaal is er meer drukte. De leraar is er nu zelf ook aan gewend en weet steeds beter hoe hij of zij daarmee om moet gaan.'

Leerling F: 'Maar ook door meer structuur te geven! De carrousel is duidelijk. Heeft een planning, er wordt duidelijk gezegd hoe er wordt beoordeeld. Ik weet goed wat ik moet doen. Er is nu meer duidelijkheid.'

Leerling E: 'Toen veel mensen spelletjes speelden was het goed dat er resettijd kwam. Daardoor krijgen de leerlingen wel een kans om een spelletje te doen en gebeurt dat niet meer de hele les. Mensen die nog steeds veel spelletjes doen hebben dan gewoon meer huiswerk.'

Leerling B: 'In het begin wilde ik veel vragen stellen. Nu weet ik hoe ik het zelf op moet zoeken. Daar ben ik in getraind. Het lukt nu goed om het zelf op te zoeken. Als het niet lukt, dan vraag ik het aan de docent. Nu weet ik dat ik ook iets kan vinden.'

Leerling A: 'Dat komt omdat u ons niet altijd het antwoord gaf, maar juist hielp waar we zelf de oplossing konden vinden.'

Leerling D: 'Ik had de pauze of resettijd nooit nodig. Omdat de docenten aan het begin van de les uitleggen wat we moeten doen, konden we beter gestructureerd werken. Dan kan ik naar mijn doel werken.'

"Wat heb je hiervan geleerd?"

Leerling F: 'Dat er veel manieren zijn om te werken. Een ook hoe ik geconcentreerd aan het werk kan blijven.'

Leerling B: 'Plannen. Nu weet ik dat ik een opdracht goed door moet lezen en een inschatting moet maken van de tijd die ik ervoor nodig heb. Ik ben nu niet meer te lang met dingen bezig.'

Leerling E: 'Ik ben goed in staat om in een open ruimte te werken. Ik heb liever een leuke opstelling. Ik heb nu geleerd hoe ik daar goed mee kan omgaan.'

Leerling D: 'Ik heb goed geleerd hoe ik me het beste kan concentreren.'

"Op welke manier pas je het zelfgestuurd werken en de andere dingen die je hebt geleerd toe bij andere vakken?"

Leerling A: 'Na een les nieuwe media hadden we bijvoorbeeld Frans en dan zei de docent wel eens: 'wat zijn jullie druk. Wat hebben jullie hiervoor gedaan?' In een normale les moeten we echt terugschakelen. Dat heb ik dus geleerd: dat ik moet terugschakelen. In de werkzaal werken gaat echt anders.'

Leerling B: 'Het plannen pas ik toe. Ik kan nu goed nu goed de tijd inschatten en dat doe ik ook steeds beter bij andere vakken.'

Leerling E: 'Ook bij andere vakken probeer ik het huiswerk in de les af te maken.'

Leerling B: 'Ook bij andere vakken probeer ik steeds meer eerst zelf het antwoord te vinden.'

De leerlingen geven aan dat ze het verschil in vrijheid bij verschillende lessen lastig vinden. Ze leren goed in de werkzaal in teamteaching lessen hoe ze om moeten gaan met vrijheid, maar in een ander lokaal is er een stuk minder vrijheid. Die omslag maken vinden de leerlingen vaak lastig.